

שונות בתוך מפגן של אחדות: חגיגות יובל הזהב להצהרת בלפור (1967) בישראל

אלי פודה

'הציונות הייתה מלכתחילה שם משפחה. אנשים שונים זימרו "אנו באנו ארצה לבנות ולהיבנות בה" והתכוונו לתוכניות מתאר שונות ומשונות'.¹

א. מבוא

ב-4 בנובמבר 2007 פרסמה ממשלת ישראל הודעה רשמית לכבוד יום השנה התשעים להצהרת בלפור, שצוין יומיים קודם לכן. בהודעה נאמר כלהלן:

ממשלת ישראל מציינת היום תשעים שנה להצהרת בלפור. הצהרת בלפור מהווה את אחת מאבני היסוד של הקמת מדינת ישראל, זכות העם היהודי לבית לאומי. מדינת ישראל, אשר חוגגת השנה ששים שנות קיום, גידלה דורות של צעירים אשר נולדו למציאות בה מדינת היהודים היא עובדה מוגמרת. עלינו לשוב ולהזכיר להם כי היו תקופות בהיסטוריה הלא כה רחוקה של העם היהודי, בהן המחשבה על הקמת בית לאומי הייתה בגדר חלום. כיום, כשקיומה של מדינת ישראל אינו מוטל בספק עלינו להעביר מסר, כי רק מחויבות ומסירות לרעיון הציוני תבטיח את המשך קיומה וצמיחתה של מדינת ישראל כבית לעם היהודי. חובה עלינו להוקיר את חשיבותה של הצהרת בלפור.²

* ברצוני להודות לד"ר דני פורת מבית הספר לחינוך ולפרופ' ורד ויניצקי-סרוסי מהחוג לסוציולוגיה, שניהם באוניברסיטה העברית, על הערותיהם המועילות. במיוחד ברצוני להודות לקרנאור שלזינגר מהחוג לסוציולוגיה באוניברסיטה העברית שתרמה רבות לגיבושה של הגרסה הנוכחית של המאמר. עמוס עוז, 'שכחת התכלית', כל התקוות: מחשבות על זהות ישראלית, תל-אביב 1998, עמ' 11.

1 ראו הודעת מזכיר הממשלה בתום ישיבת הממשלה, 4.11.2007: www.pmo.gov.il/PMO/Archive/

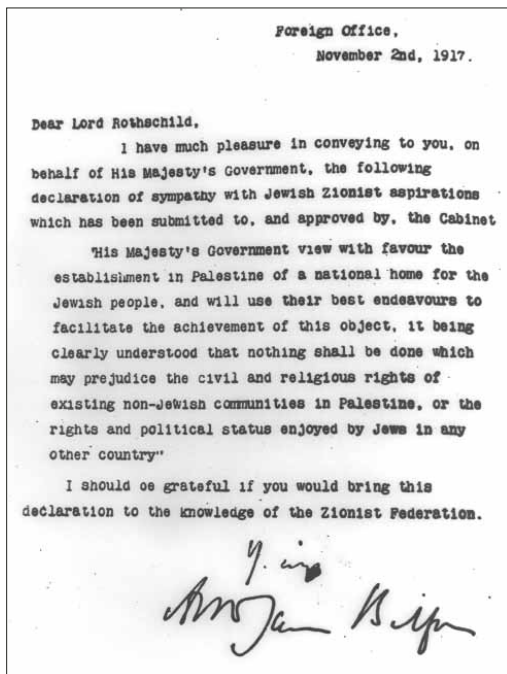
2 mazkir/2007/11/govmes041107htm. בהודעות זו אמר ראש הממשלה, אהוד אולמרט: '30 שנה אחרי [מתן] הצהרת בלפור, מדינת ישראל היא עובדה. אמנם, אנו עדיין נלחמים על קיומנו מול קולות הקוראים להשמידנו, אך הפעם יש בידינו את האמצעי האולטימטיבי למנוע כל ניסיון השמדה נוסף – מדינת לאום עצמאית וחזקה. מי יודע מה היה עולה בגורל עמנו, ומה היה נחסך מאיתנו, אם הצהרת בלפור הייתה מיושמת אחרי שניתנה ולא 31 שנים אחרי'. בעיתונות לא היה הד להודעה זו.

הודעה זו, שנמסרה דווקא לאחר ישיבת הממשלה שעסקה שבה צוין יום השנה ה-12 לרצח רבין, הפתיעה, שהרי חגיגות ימי השנה השישים, השבעים והשמונים למתן ההצהרה לא צוינו באירועים ממלכתיים, ובהיעדר פעולות הנצחה בישראל היה זה דווקא הצד הערבי/פלשתיני שציין את היום בשורה של הפגנות מחאה פוליטיות בישראל ומחוץ לה.³ למעשה, הפעם האחרונה שמדינת ישראל חגגה באופן ממלכתי את יום הצהרת בלפור היה כמלאת יובל להכרזתה, בנובמבר 1967.

להצהרת בלפור יש מקום מיוחד בנרטיב הציוני מאז הוענקה על ידי בריטניה ב-2 בנובמבר 1917. ההצהרה הייתה פרי מגעים ממושכים בין ראשי התנועה הציונית בבריטניה לממשלתה, ובסיומם נשלחה איגרת ללורד לינול וולטר רוטשילד, נשיא הכבוד של ההסתדרות הציונית בבריטניה, שקבעה כי 'ממשלת הוד-מלכותו מביטה בעין יפה על ייסודו של בית לאומי לעם היהודי בארץ ישראל ותעשה במיטב מאמציה כדי להקל על הגשמתה'. זאת בתנאי שלא יפגעו הזכויות האזרחיות והדתיות של העדות הלא-יהודיות בארץ ישראל ולא הזכויות והמעמד הפוליטי של היהודים בארצות אחרות.⁴

3 לגבי שנת השישים ראו, הארץ, 1.11.1977-3.11.1977. על הפגנות, שכיתות והמומות בשטחי הגדה המערבית דווח ביום השנה השבעים: הארץ, דבר ומעריב, 2.11.1987-3.11.1987. על שנת השמונים ראו, הארץ, 3.11.1997. על שנת התשעים ראו, ידיעות אחרונות ומעריב, 2.11.2007-3.11.2007. הפרשייה הבאה יכולה ללמד משהו על היעלמות היום מהזיכרון. יונתן תובל כתב בהארץ: 'יום ב' בנובמבר, יום השנה להצהרת בלפור, חלף כלא היה. תל אביב טיאטאה את רחובותיה מהעצרת שקיימה ערב קודם לכן לזכרו של רבין, והמדינה חזרה לשגרת יומה. ואמנם, בשבוע העומד לא רק בסימן הירצחו של ראש ממשלה, אלא במובן מסוים גם בסימן מותה של התנועה הציונית כולה, קשה היה לחשוב כיצד, אם בכלל, עוד אפשר לציין פרק כה חשוב בהולדתה'. וכאן תיאר המחבר מפגש הזוי, להגדרתו, של חוג בית התנ"ך וידידיו בתל-אביב שבו דנו בהצהרת כורש ובהצהרת בלפור, שכלל גם את 'שחזור ביקורו של בלפור בתל אביב ב-1925'. יונתן תובל, 'בלפור בתל-אביב', הארץ, 21.11.2003 (להלן: תובל, בלפור בתל-אביב). הכינוס עצמו נערך בבית דינונוף שבשדרות רוטשילד, המשמש מוזיאון לאמנות התנ"ך וכולל את מוזיאון העצמאות, הבית שבו התכנסה במאי 1948 מועצת העם בראשות בן-גוריון והכריזה על הקמת המדינה.

4 מקורות רבים עוסקים בתולדותיה של הצהרת בלפור ובסיבות להינתנה. המחקר המקיף ביותר פורסם לפני כחמישים שנה: ליאונרד שטיין, מסד למדינת ישראל: תולדותיה של הצהרת בלפור, ירושלים 1962 (להלן: שטיין, מסד למדינת ישראל). ראו בהקשר זה גם ישעיהו פרידמן, שאלת ארץ ישראל בשנים 1914-1918: מערכת היחסים שבין בריטניה, הציונות והערבים, ירושלים תשמ"ז (להלן: פרידמן, שאלת ארץ ישראל), עמ' 274-365; אניטה שפירא, 'הצהרת בלפור: מבט לאחור', בתוך: שמואל סטמפלר (עורך), היישוב בעת החדשה: ציוני דרך בטרם מדינה, תל-אביב 1983, עמ' 230-217; דבורה ברזיל-יגור, בית לאומי לעם היהודי: המושג בחשיבה ובעשייה של המדיניות הבריטית 1917-1923, ירושלים תשס"ג, עמ' 13-34; יהודה ריינהרץ, חיים ויצמן: עלייתו של מדינאי, ירושלים תשנ"ו, כרך ב, עמ' 185-224; James Renton, *The Zionist Masquerade: The Birth of*; 224-185; Norman Rose (ed.), 'The Balfour Declaration and Its Makers', in: idem, *From Palmerston to Balfour: Collected Essays of Mayir Verete*, London 1992, pp. 1-38; Ronald Sanders, *The High Walls of Jerusalem: A History of the Balfour Declaration and the Birth of the British Mandate for*

הצהרת בלפור, 2.11.1917
[צלם: זולטן קלוגר, באדיבות לשכת העיתונות הממשלתית]

חשיבותה של הצהרת בלפור נבעה מכך שהיא נתפסה בעיניים יהודיות כמסמך משפטי בינלאומי, המבסס ומאשרר את טענת ה'בעלות' היהודית על ארץ ישראל (או לפחות חלקים ממנה). היו שראו במסמך מעין 'הצהרת כורש' מודרנית המעניקה עומק היסטורי לתביעה היהודית.⁵ חשיבותה ככזו אף צוינה במגילת העצמאות, שם נכתב כי הצהרת בלפור העניקה תוקף בינלאומי לקשר ההיסטורי שבין העם היהודי לבין ארץ ישראל ולזכות העם היהודי להקים מחדש את ביתו הלאומי.⁶

Palestine, New York 1983

5 הצהרת כורש הופיעה בספר עזרא א, 2-4. ההצהרה כללה 59 מילים; הצהרת בלפור כללה 78 מילים. למעשה, הראשון שעשה שימוש בהשוואה זו היה חיים וייצמן במכתב לבלפור ב-19 בנובמבר 1917. ראו, דבורה ברזילי (עורכת), אגרות חיים וייצמן, ירושלים 1977, כרך ח, עמ' 41. ראו בהקשר זה גם תום שגב, ימי הכלניות: ארץ ישראל בתקופת המנדט, תל-אביב 1999 (להלן: שגב, ימי הכלניות), עמ' 48. עוד על השוואה בין הצהרת בלפור להצהרת כורש ראו, למשל, ישראל אלדר, 'הבית'ים המאלפים: בלפור – בוויג – בראון', מעריב, 2.11.1967 (להלן: אלדר, הבית'ים). ראו גם Yaacov Shavit, 'Cyrus King of Persia and the Return to Zion: A Case of Neglected Memory', *History and Memory*, Vol. 2 (Fall 1990), pp. 51-83 (להלן: שביט, כורש). ההשוואה בין שני אירועים אלה הועלתה גם שנים מאוחר יותר. ראו, תובל, בלפור בתל-אביב. מגילת העצמאות, סעיף 5.

יום הצהרת בלפור נחגג ביישוב היהודי בתקופת המנדט הבריטי מדי שנה; עם הקמת המדינה הפסיקו לציין. בעקבות הניצחון הגדול במלחמת ששת הימים החליטה הממשלה לציין באופן חגיגי מלאת יובל שנים להצהרה ולחבר זאת לאירוע היסטורי נוסף – שבעים שנה לכינוס הקונגרס הציוני הראשון בבזל. החגיגות ציינו גם את יום השנה ה-15 למותו של חיים וייצמן, הנשיא הראשון של מדינת ישראל והמנהיג הציוני המזוהה יותר מכול עם הצהרת בלפור. מאז, כאמור, היום לא נחגג. עם זאת, מקומו בנרטיב הציוני, כפי שבא לידי ביטוי בספרי לימוד להיסטוריה של בתי הספר, נשאר מרכזי.

שלוש מטרות עיקריות למאמר זה: לנתח את הצורך לחגוג מחדש באופן ממלכתי אירוע שנעלם מנוף החגים דווקא בעיתוי מסוים זה; לתאר את מהלכה ואת מאפייניה של החגיגה, אשר מארגניה קיוו להציגה כמפגן של אחדות לאומית; ולבסוף להסביר כיצד החג נדחק מהזיכרון הקולקטיבי או נשכח. מחקרים העוסקים בשאלות הנצחה בודקים בדרך כלל מדוע וכיצד נכנס חג מסוים לפנתאון הלאומי של עם. במאמר זה אני מציע לבדוק מתי הוא נשכח וכיצד. טענתי המרכזית היא שחג שוקע בתהום הנשייה או נדחק לשולי הזיכרון כאשר אין קונסנזוס בחברה לגביו או כאשר הוא אינו ממלא את ייעודו המקורי. למעשה, כפי שאני מראה במאמר, זיכרון ההצהרה היה נתון במחלוקת כמעט מראשיתו. יתרה מזאת, טקסי חגיגות היובל, שנועדו להפגין את אחדותה של האומה, חשפו את קיומן של כמה פרשנויות – נרטיבים, ליתר דיוק – של הסיפור ההיסטורי.

בדומה לתפקידיהם של מונומנטים ארכאולוגים, של פסלים, של איקונוגרפיות, של מוסיקה, של ספרות ועוד, חגי מדינה משמשים סוכן הנצחה חשוב. השימוש בטקסים, בסמלים לאומיים ובסיפור נרטיב היסטורי אחיד הכולל מיתוסים – אלה הרכיבים העיקריים של חגי מדינה – נועד להשיג שתי מטרות: מחד גיסא להעניק ולחזק את הלגיטימציה של הסדר הקיים, במיוחד של המשטר הנבחר; ומאידך גיסא לחזק את הסולידריות בין חברי הקהילה הפוליטית. פולחני מדינה משמשים גם להנכחה מוסדרת וממוסדת של מיתוס הבריאה של המדינה.⁷ ואכן, אפשר לראות ביום הצהרת בלפור ניסיון לחגוג את הולדת המדינה בעת המודרנית ובה בעת לחזק את הלגיטימציה של המשטר ואת הסולידריות בין אזרחי המדינה. קיימים ארבעה סוגים עיקריים של הנצחה: קונסנזואלית (consensual commemoration), הנהנית מתמיכה ולגיטימציה של מרבית חברי הקהילה הפוליטית; הנצחה כזו עשויה להימצא בחברות הומוגניות עם

7 המאמר עוסק בעיקר בחברה היהודית, אולם במקומות שונים תהיה התייחסות גם לעמדת המגזר הערבי הן כקולקטיב והן במסגרת פעילותה של המפלגה הקומוניסטית.

8 מעוז עזריהו, פולחני מדינה: חגיגות העצמאות והנצחת הנופלים 1948-1956, קריית שדה בוקר 1995, עמ' 9. ראו גם אבנר בן-עמוס ואילנה בית-אל, 'טקסים, חינוך והיסטוריה: יום השואה ויום הזכרון בבתי ספר בישראל', בתוך: רבקה פלדחי ועמנואל אטקס (עורכים), חינוך והיסטוריה: הקשרים תרבותיים ופוליטיים, ירושלים תשנ"ט (להלן: בן-עמוס ובית אל, טקסים, חינוך והיסטוריה), עמ' 459-

לכידות רבה. פרגמנטרית (fragmented commemoration), הכוללת אופני הנצחה שונים במקומות מגוונים עם נרטיב היסטורי בעל תכנים ומשמעויות שונות; הנצחה כזאת עשויה להימצא בחברות שסועות. כפויה, נשלטת או מפותחת (imposed/controlled commemoration), המצויה במשטרים שאינם נהנים מלגיטימציה לשלטונם. ורב קולית (multi-vocal commemoration), המתקיימת במקום ובזמן אחד, אולם הנרטיב ההיסטורי מכיל משמעויות שונות.⁹ כפי שאדגים במאמר הנוכחי, חגיגת יום הצהרת בלפור בשנת 1967 מתאימה מצד אחד למודל ההנצחה הרב קולית המאפשרת שונות בתוך מפגן של אחדות (אם גבולות הקולקטיב לניתוח הוא 'החברה היהודית') או למודל ההנצחה הפרגמנטרי (אם גבולות הקולקטיב לניתוח הוא 'החברה הישראלית', הכוללת גם את האזרחים הערבים).

ב. טקסי יום הצהרת בלפור

מרבית החגים שנחגגו ביישוב היהודי בארץ ישראל בתקופת המנדט הבריטי היו קשורים למסורת היהודית: ראש השנה, סוכות, חנוכה, פורים, פסח, שבועות, תשעה באב ועוד. חגים אלה קיבלו משמעויות לאומית-חילונית בהקשר הארצישראלי.¹⁰ מספרם של ימי ההנצחה הלאומיים החדשים היה מועט; הבולט שבהם היה יום תל-חי, שנחגג ב"א באדר וכלל כמה אלמנטים חיוניים של הנצחה כגון מיתוס, גיבור כריזמטי (טרומפלדור) וסיפור דרמטי (ההגנה על תל-חי ונפילתה).¹¹ נוסף על כך, כמה אירועי הנצחה קיבלו מעמד של 'חגים למחצה'. הם צוינו בדרך כלל בעצרות ובטקסים בבתי ספר ובמוסדות ממלכתיים אחרים, אולם לא הפכו ליום שבתון. כזה היה מעמדם של יום הנטיעות (ט"ו בשבט), של יום הצהרת בלפור (י"ז בחשוון או ב' בנובמבר), של יום הרצל (ציון ביום מותו, כ' בתמוז), של 'יום ההולדת' של הקרן הקיימת לישראל (י"ט בטבת), ושל חג הפועלים, שנחגג ב-1 במאי בידי מפלגות הפועלים וההסתדרות.¹²

9 Vered Vinitky-Seroussi, 'Commemorating a Difficult Past: Yitzhak Rabin's Memorials', *American Sociological Review*, Vol. 67 (2002), pp. 30-51 הרב קולית להנצחה הפרגמנטרית. לגבי הנצחה כפויה או נשלטת ראו, Elie Podeh, *Celebrating the Nation: The Politics of Commemoration in the Arab World*, Cambridge, forthcoming

10 ראו בהקשר זה אניטה שפירא, 'המוטיוויים הרתיים של תנועת העבודה', בתוך: שמואל אלמוג, יהודה ריינהרץ ואניטה שפירא (עורכים), *ציונות ודת*, ירושלים 1994, עמ' 319-327.

11 על המיתוס והנצחתו ראו, Yael Zerubavel, *Recovered Roots: Collective Memory and the Making of Israeli National Tradition*, Chicago 1995

12 1992, עמ' 141-156; בן-עמוס ובית-אל, *טקסים, חינוך והיסטוריה*, עמ' 462-464.

12 Charles S. Liebman and Eliezer Don-Yehiya, *Civil Religion in Israel: Traditional Judaism and Political Culture in the Jewish State*, Berkeley 1983, p. 55 טקסים, חינוך והיסטוריה, עמ' 462.

כפי שנראה להלן, יום הצהרת בלפור בתקופת המנדט היה 'חג למחצה'. דבר זה נבע מכמה סיבות: ראשית, היישוב היהודי לא היה ריבוני בארצו ועל כן לא יכול היה לקיים טקסים ממלכתיים רשמיים. שנית, הואיל והצד היהודי פירש את המדיניות הבריטית כנסיגה הדרגתית ממחויבות להצהרה – החל בספר הלבן של 1922 ועד לספר הלבן של 1939 – החגיגה מעולם לא הייתה שלמה. עם זאת, היא הייתה תזכורת למעצמה המנדטורית כי ההבטחה טרם מומשה. שלישית, גורמים חשובים בחברה היהודית התייחסו להצהרה באופן פחות מקודש. הימין הרביזיוניסטי ראה במנדט משטר אימפריאליסטי, והמפלגות הדתיות ראו את זכות היהודים לארץ ישראל במושגי ההבטחה האלוהית והברית. לבסוף, ייתכן גם שאלמנטים של יריבות בין וייצמן – שושבינה של ההצהרה – ובין תנועת הפועלים, שהיו קיימים לצד שיתוף הפעולה ביניהם, השפיעו על אופיה המתון של חגיגת יום הצהרת בלפור.¹³ עם זאת, תנועת הפועלים בעיקר היא שפעלה לשמר את הזיכרון של ההצהרה ביום ציונה. הגורמים החילוניים בתנועה הציונית נזקקו לקטגוריות משפטיות-מדיניות מקובלות ביחסים בינלאומיים כדי לבסס את דרישתם להקמת מולדתם בארץ ישראל, והצהרת בלפור נתפסה ככזו.¹⁴

אפשר ללמוד על היחס האמביוולנטי כלפי ההצהרה ביישוב היהודי מעיון בעיתון דבר, הביטאון החשוב ביותר של תנועת הפועלים. מאמר מערכת שפורסם ביום השנה העשירי קבל על המקטרגים על ההצהרה ועל הממעטים בחשיבותה. הוא גם ביקר את היעדר היכולת להכיר בהישגים: 'אף זהו כשרון של תנועה: לדעת לחוג את חגיגה התנועה הציונית לא ניחנה בכשרון זה [...] מעולם לא הצטיינה בזכרון טוב לגבי אישיותה ומאורעותיה, לא הצטיינה בכשרון ליצירת החגים, אם אלה לא באו מאליהם ולא הציפו את הרחוב בגלי השמחה העממית'. וכך, המשיך המאמר, יום השנה השלושים להופעת מדינת היהודים של הרצל והכינוס הציוני הראשון בבזל עברו ללא כל רישום על התנועה. במצב זה, הוא סיכם, יום השנה העשירי להצהרת בלפור אולי יוחג, 'אולם עטוף יגון יופיע היום ברחובנו'. ויגון זה, לדעת המחבר, נובע מרפיון התנועה ומדיכוי כוחות היצירה. ולכן, סיכם, 'ביום זה, יום זכרון וחשבון הנפש. יעמדו העומדים על משמרתם וימנו את אשר נעשה והושג. את אשר נזרע ונשתל, ואת אשר אפשר היה לעשות, להציל, לבצר ולא נעשה. וידעו, כי כוחם איתם ואין כוח מבלעדיהם. וילמדו לקבל את פני הימים הבאים, ואם קשים, בתעצומות ובעוז'.¹⁵ גם הסיסמאות שפוזרו לאורך הגליון – 'ברפיונו ודכוי נפשנו – הכשלון, באמונתנו ופעולותינו – הנצחון!' או 'ביום זה תצא הקריאה אל עמנו: אל יאוש! אל רפיון ידים!' – ביטאו תחושות קיימות בציבור. אף מאמרו של פרופ' יוסף קלוזנר היטיב לבטא תחושות אלה: 'למה נכחד? מאז, עשר שנים, אבדנו מעט-מעט

13 ראו בהקשר זה, יוסף גורני, שותפות ומאבק: חיים וייצמן ותנועת הפועלים בארץ ישראל, תל-אביב תשל"ו (להלן: גורני, שותפות ומאבק).

14 אליעזר שביד, מולדת וארץ יעודה, תל-אביב 1997 (להלן: שביד, מולדת וארץ יעודה), עמ' 206.

15 ב"כ (ברל כנצלסון), 'דבר היום: יום העשור', דבר, 2.11.1927.

גלויה שעוצבה ב'בצלאל' בעקבות הצהרת בלפור, נובמבר 1917
 (באדיבות לשכת העיתונות הממשלתית)

ולאט-לאט את מבחר חלומותינו, חלומות הזהב, שבהם נתרקמה ההכרזה החדשה לתוך היעוד הנבואי הגדול של הגאולה השלמה'. קלויזנר קבל כי קשה לחגוג בשמחה את היום, משום שכל יום וכל חודש הולכות ומצטמצמות הזכויות של היהודים בשל מדיניות בריטניה. וכך, אם יום ההצהרה הוא יום זיכרון לאחד מהמאורעות הכבירים, הרי הוא גם יום אזכרה לתקוות מזהירות'.¹⁶ הפובליציסט משה בילינסון ניסה לפלס דרך ביניים, בניסיון לנצל את יום ההצהרה כתמרור:

יום מלאות עשר שנים לפרסום מכתב באלפור אינו יום מנוחה, איננו יום שביעות רצון. הוא יום של דגל – הרועד בידים חלשות והמתנופף בהתמדה, בנאמנות ובאמונה בידים חזקות היודעות היטב את כל אחריות הדרורות הנופלת עליהן. ועל הדגל כתוב: 'שחרור העם העברי העובד בארצו, עצמאות תרבותית, כלכלית, פוליטית של האומה בא"י'.¹⁷

השיח בעיתונות לימד כי יום הצהרת בלפור שיקף מראשיתו רגשות מנוגדים: יגון לצד שמחה, חרדה לצד תקווה. יותר מאשר ביטוי לחגיגה, הוא היה תמרור ויום של חשבון נפש על ההישגים והכישלונות. ראוי לציין את השימוש במונח 'ב' בנובמבר' – שעטנז בין עברית ללועזית – ששיקף סוג של אמביוולנטיות כלפי היום (ברומה למונח 'כ"ט בנובמבר', שיעשה בו שימוש ב-1947 לציון החלטת האו"ם בנוגע לחלוקת ארץ ישראל). כיום השנה הונפו הדגל הציוני והבריטי מעל בנייני המוסדות הלאומיים, בתי העיריות וחלק מבתי התושבים. אספות, כנסים, תהלוכות, נשפים וקונצרטים נערכו לרגל האירוע בתל-אביב ובירושלים. תנועות הנוער במיוחד חגגו את היום. תהלוכות עם אבוקות של

16 ש.ם.

17 משה בילינסון, 'עשר שנים', דבר, 2.11.1927.

צופי הוועד הארצי של קרן היסוד עברו ברחובות תל-אביב, וצופי התנועה הרביזיוניסטית בחרו לציין את האירוע בהנחת זרי פרחים על קברי מקס נורדאו, אחד העם וקבר אחים של חללי המאורעות. האופי השונה של הטקס הינו עדות לפרשנות השונה של התנועה הרביזיוניסטית להצהרת בלפור, אשר תבוא לידי ביטוי ברור יותר באירועי יובל החמישים. יום הצהרת בלפור לא היה רק חגיגה ארצישראלית. היום צוין גם בכמה ריכוזים יהודים בולטים בעולם: לונדון, וינה, ורשה ועוד. כך, למשל, בירת פולין ראתה תהלוכת עם ענקית של הציבור היהודי הלאומי ברחובות העיר.¹⁸ מנגד ערביי פלשתיין ערכו תהלוכות, הפגנות, תפילות ושבתות נגד ההצהרה. כמו כן, העיתונות הערבית התייחסה באופן מופגן בשלילה ובכיטול להצהרה. התנהגות דומה אפשר היה לאתר גם במדינות ערב השכנות. ריטואל זה חזר מדי שנה.¹⁹

תחושות דומות של שמחה מהולה בעצב ובאכזבה לנוכח המציאות אפשר היה לאתר גם בחגיגות לציון יום השנה העשרים.²⁰ במאמר המערכת של דבר נכתב כי 'לא יום תרועה הוא לנו היום, אף לא יום חגיגות. לא כל אשר הובטח לנו חגיגת ורשמית ובאזני כל העמים – קיים'. גם כאן נראה שחשיבות היום הייתה נעוצה בהיותו מצפן ומורה דרך:

עוד רבה וארוכה ורבת חתחתים היא הדרך אשר לפנינו. ורק בזאת ייבחנו ערכו ההיסטורי של המאורע שהוא אשר לפני עשרים שנה, אם נדע עוד היום להאחז בו במלוא יכולתנו ולהפוך אותו לכוח אדירים אשר יאזרנו עוז להתגבר על כל המכשילים והמכשולים ולעשות את דרכנו קדימה. יום תביעה הוא לנו היום הזה. יום תביעה מהעמים כולם ויום תביעה מעצמנו, מכל חלקי עמנו הפזורים [...] כי אם גם רבו העננים וכבדו מאוד – עוד מאיר האור, ולא מרחוק.²¹

יום 'הצהרת בלפור' צוין באופן מרשים בטקסים במערכת החינוך העברית. החגיגה הבית ספרית כללה ריטואלים ותכנים קבועים, אשר תוכננו בקפידה על ידי מועצת המורים למען הקרן הקיימת לישראל. ארגון זה היה אחראי בתקופת המנדט לבניית תכניות הלימודים, ספרי הלימוד ופעילויות חינוכיות לא-פורמליות רבות בתחום החינוך ברוח המולדת כמו, למשל, חגים וטקסים. המועצה פעלה בשלושת זרמי החינוך (כללי, דתי-לאומי ועובדים), ועל כן התמקמה בגבולות הקונסנזוס על החינוך הציוני.²² הפעילות

18 לדיווח על האירועים ראו, דבר, 3.11.1927.

19 דבר, 8.11.1927. ראו דיווחים על העיתונות הערבית, שם, 4.11.1932; 2.11.1937. ראו גם יהושע פורת, ממהומות למרידה: התנועה הלאומית הערבית-הפלסטינית 1929-1939, תל-אביב 1978, עמ' 48.

20 מאמר מערכת, הארץ, 2.11.1937.

21 מאמר מערכת, דבר, 2.11.1937.

22 שושנה סיטון, מועצת המורים למען קרן קימת לישראל: מפגש בין התרבות העברית ובין התרבות הקולוניאלית הבריטית, חוברת מס' 11, תל-אביב 1994. על חשיבות הטקסים בתהליך החינוכי ראו

סביב יום הצהרת בלפור בבתי הספר כללה בשלב הראשון לימוד רקע, ובכלל זה לימוד הצהרת כורש מספר נחמיה. עם סיום החלק הלימודי נערך הטקס ב"ז בחשוון,²³ התאריך העברי של הצהרת בלפור, בהתאם לריטואל קבוע:

הילדים מכונסים באולם בית הספר, יושבים מול מפת ארץ ישראל כשהיא מקופלת. הטקס מתחיל כאשר אחד הילדים קורא את ההבטחה שניתנה לאברהם אבינו בספר 'בראשית' [פרק טו]. לאחר מכן, ניגשים כמה ילדים ומגוללים את המפה. ילד אחד מקריא מן [ספר] 'יושע', [פרק א' (פסוק ד') את גבולות ההבטחה. באותה עת ילד אחר עובר עם מקל דק שדגל ישראל קטן בראשו ומראה לקהל הילדים את הגבולות על המפה. לאחר מכן, עולים הילדים זה אחר זה, וכל אחד מהם מייצג 'כיבוש לאומי בבניין הארץ': נציג ההסתדרות הציונית, נציג הקרן הקיימת, נציג קרן היסוד, נציגי העלייה [...] כל אחד מהנציגים קורא שניים-שלושה משפטים הקשורים לפעילות בארץ, וילד אחד מסמן אותם על המפה. למשל נציג ההסתדרות הציונית קורא את הצהרת בלפור בעוד ילד אחר מסמן בגיר צבעוני את גבולות המנדט; נציג הקק"ל קורא כמה משפטים על גאולת הקרקע, ועל המפה מסמנים את השטחים שרכשה קק"ל [...] בין נציג לנציג מדקלמים, קוראים סיפור קצר או שרים שיר הקשור לנושא. כאשר מסיימים הנציגים, שואל מנהל החגיגה את הקהל אילו הצעות או משאלות הקשורות לבניין הבית הלאומי יש להם. לאחר שהילדים משיבים, נועץ אחד הילדים את דגל ישראל בנקודה 'ירושלים' שעל המפה. ילד אחר מניח ספר תנ"ך ליד הדגל ומכריז: 'לנו זאת הארץ תהי, ואנו נהיה בבוני'; וכל הילדים חוזרים על הפסוק הזה. לאחר שירת התקווה יוצאים הילדים בשקט מהאולם ובזה מסתיים הטקס.²⁴

מבנה הטקס המפורט מלמד על תשומת הלב שהוקדשה לתכנונו. תכניו ההיסטוריים, מההבטחה האלוהית להצהרת כורש ולהצהרת בלפור, נועדו להוכיח לתלמידים את השלשלת ההיסטורית המשמשת 'בסיס נאמן ביותר לאמת של הציונות'.²⁵ העובדה שהצהרת בלפור לא תחמה את גבולות 'הבית הלאומי' אפשרה למארגני הטקס להעניק

סדרת מאמרים של שמואל נבון, 'ההגים והחינוך', שרשים, חוב' ג, תרצ"ז, עמ' 187-191; חוב' א, תרצ"ח, עמ' 37-42; 'החג בעבודת החנוך של הקרן הקימת לישראל', חוב' א, תרצ"ט, עמ' 19-24; אורית איכילוב, חינוך לאזרחות בחברה מתהווה: פלשתינה א"י – מדינת ישראל, תל-אביב 1993, עמ' 62-63.

23 התאריך הנפוץ יותר היה בהתאם ללוח הגרגוריאני, 2 בנובמבר, ובו צוין היום בעיתונות ובציבוריות (ראו, למשל, חגיגות העשור, להלן). תאריך זה גם צוין על ידי מתנגדי ההצהרה במדינות ערב בשביתות וב הפגנות. לעתים נעשה שימוש כלאיים בתאריך ב' בנובמבר.

24 שושנה סיטון, 'חינוך ברוח המולדת': התוכנית החינוכית של 'מועצת המורים למען הקק"ל', חיבור לשם קבלת התואר דוקטור לפילוסופיה, אוניברסיטת תל-אביב 1995, עמ' 216-217. לפרטי הטקס ראו כתב העת של המועצה, שרשים, חוב' א, תרצ"ט, תוספת, עמ' ד-ח.

25 ברוך בן-יהודה, יסודות ודרכים לחינוך ציוני בבית הספר, ירושלים תשי"ב, עמ' נה.

לה פירושים מספר: האחד הוא המקור התנכי,²⁶ והשני הוא גבולות המנדט. מכל מקום, הדגש בחגיגת יום הצהרת בלפור הייתה ההמחשה של 'השייכות והבעלות של עם ישראל על ארץ ישראל לצד הבנייה והעשייה'.²⁷

עם ציון יובל הכסף של הצהרת בלפור בנובמבר 1942, הורתה מועצת המורים למען הקק"ל על חודש של פעילויות מיוחדות לציון האירוע בכל מערכת החינוך ולשם כך אף פרסמה חוברת הנחיות ברורה.²⁸ יובל הכסף של ההצהרה נחוג בתקופה קשה ליישוב: לאחר הגזירות של המנדט הבריטי בספר הלבן של 1939, שאיימו לבטל את הישגי התנועה הציונית, ובשעה שגרמניה עסקה בהשמדה שיטתית של יהודים באירופה. מטרת החגיגה אפוא הייתה לחזק את הסולידריות ביישוב ואת האמונה בצדקת הדרך. ואכן, בהקדמה לחוברת ההנחיות נכתב כי 'בשנים האחרונות, כשתכפו עלינו צרות רבות ורעות והם נתנו אותותיהם גם במעמדנו במולדת – גזרת הקרקע, נעילת שערי הארץ, פרשת המעפילים וכו' – נדמה היה כי הנהגה ניטלת, חלילה, נשמתה של הצהרת בלפור'. ואולם, נכתב בהמשך,

תעודות היסטוריות הנהפכות בכח רצון החיים של עם לעובדות בנות ערכים קיימים שוב אין להם כליה עולמית. וכך אירע, שכל מה שהוקם על ידינו על בסיס הצהרת בלפור נבחן דווקא בשנות צמצום תחומיה, כשכל הישגינו וכיבושינו בארץ העמדו עתה לשרות המאמץ המלחמתי והוכיח את צדקתה וערכה של ההצהרה. כי מפעל הבניין של הציונות הוא שהפיח רוח חיים באותיותיה של ההצהרה והעלה אותה לתעודה בת-אלמוות.

כל המאמץ הזה, כך נכתב לסיום, לא היה לשווא, משום ש'ביום העמים הגדול נגיש את עצומותינו ונדרוש את חידוש ההצהרה וקיומה במלוא משמעותה וזורה כראשונה ביום הינתנה, למען הסר כל מכשול מדרך עמנו לגאולתו השלמה במולדתו'.²⁹ מטרת הפעילות המוצעת הייתה להכיר את ההצהרה, את תולדותיה, את גורמיה, את מחולליה ואת ערכה ההיסטורי-מדיני לתחיית עם ישראל בארצו. באופן ספציפי יותר נועדה הפעילות להשיג ארבע מטרות: להראות שהצהרה הייתה פרי הישגים של נאמני ציון ב-35 שנות חיבת ציון וההסתדרות הציונית; להעלות את זכר הניצחון הגדול של הציונות המדינית וראשית התגשמות החזון של הרצל; לסכם את הישגים בהתפתחות

26 בספר יהושע א, 4 נכתב: 'מהמדבר והלבנון הזה ועד הנהר הגדול נהר פרת כל ארץ החתים ועד הים הגדול מבוא השמש יהיה גבולכם'.

27 שושנה סיטון, 'חינוך ברוח המולדת: התכנית החינוכית של מועצת המורים למען הקק"ל' (1953-1923), דור לדור, כרך יד (תשנ"ט), עמ' 153.

28 ראו, הצהרת בלפור, חומר קריאה ושירה לבתי הספר, ילקוט ב, תל-אביב תש"ג.

29 שם, עמ' 1.

הבית הלאומי היהודי ב־25 השנים הראשונות להצהרת בלפור; ולהציג את מלחמתנו המדינית המתמדת לשמירת תוקפה של ההצהרה ולקיום ההבטחה הכלולה בה.³⁰

מועצת המורים למען הקק"ל פרסמה הנחיות מדויקות כיצד לבצע את הטקסים ואת הריטואלים השונים הקשורים לחגיגה. בית הספר נדרש להקים פינת קישוט מרכזית של קק"ל ושל ההצהרה. אלמנטים מרכזיים בפינת הקישוט היו תמונת בלפור מעוטרת בזר ירוק ומקושטת בדגלים העברי והבריטי; סרט שעליו מודפסת כתובת של פסוק מתאים מהתנ"ך; קישוט תפאורה לנושא: 'הבטחת אלוהים על הארץ והצהרת המלכויות' (הכוונה להכרזת כורש); תרשים ציורי של 'הבית הלאומי בעשרים וחמש שנות ההצהרה'; פינת צילומים מביקורי בלפור בארץ; 'תעודת היוחסין של זכויותינו על הארץ'; ומדף ליד הפינה הכולל חומרי לימוד וספרים בקשר להצהרה. יודגש כי כל סעיף כלל דוגמאות לדרך הנאותה לבצע את ההמלצה. הטקס עצמו דמה לטקסים שהתנהלו בבתי הספר בחגיגת יום השנה, עם שינויים מתאימים לגודלה של השעה. נוסף על כך הציעו ההנחיות למורי הכיתות השונות נושאים לשיחות על הצהרת בלפור, אשר התמקדו בזכויותיו של עם ישראל על ארץ ישראל ובהישגי הבית הלאומי. כאמור, תכני החגיגה וטקסיה אמורים היו להתבצע בכל זרמי החינוך בהתאם להנחיות מועצת המורים.³¹ נראה אפוא שגם בחגיגת יום בלפור – אירוע חילוני ומודרני – נזקקה הציונות לשזור אלמנטים מקראיים (ההבטחה האלוהית) ומההיסטוריה היהודית (הכרזת כורש).³² הצגת ההצהרה בלבוש חילוני ודתי הבטיחה גם את תמיכת הזרם הדתי-לאומי (אך לא החרדי) בהצהרה. לאור הדיווחים המבהילים על גורל היהודים באירופה והאכזבה ממדיניות בריטניה בנוגע למימוש ההצהרה, קיבל יובל הכסף של הצהרת בלפור, בנובמבר 1942, משמעות חשובה מבעבר וצוין באופן בולט בחברה היהודית בארץ ישראל ובחו"ל. הוועד הלאומי פרסם הצהרה לרגל היום ובה הודגש כי בהצהרה זו, כפי שנכתב בכתב המנדט, 'הוכר הקשר ההיסטורי שבין העם היהודי ובין פלשתינה (א"י) והוכרו הנימוקים לבנות מחדש את ביתו הלאומי בארץ הזאת'.³³ האירוע המרכזי לציון היום היה אסיפה רבת משתתפים באולם הסוכנות היהודית בירושלים בהשתתפות יושב ראש הנהלת הסוכנות, דוד בן-גוריון, והרב הראשי, יצחק הלוי הרצוג. בן-גוריון סיכם את מהות היום עבור התנועה הציונית: 'היום מלאו כה' שנים למתן הצהרת בלפור, אך לא לנו חג ביום הזה. העולם כולו אחוז אש. מיליוני יהודים מתבוססים ברעב ובמגפות, נדרסים ונרצחים בראש חוצות.

30 שם, עמ' 2.

31 שם, עמ' 3-13. החוברת כללה גם מאמרים קצרים על תולדותיה של ההצהרה ובסך הכול הקיפה חמישים עמוד.

32 ההקבלה להכרזת כורש הייתה מקובלת מאוד. ראו, למשל, ביום השנה העשרים להצהרה, 'רשימות עפרון', הארץ, תוספת ערב, 2.11.1937, שם נעשתה גם הקבלה בין גזירות העלייה של כורש ובין גזירות בריטניה.

33 25' שנה להצהרת בלפור', דבר, 2.11.1942.

אולם יום זיכרון הוא לנו יום זה. ציון רב ערך להיאבקותנו על גאולתנו הלאומית'. בן-גוריון פירט את המשמעויות העיקריות של הצהרת בלפור וסיכם כי עתה ניתן לפעול ביתר ביטחון מאשר לפני 25 שנה, 'בקומה זקופה כאומה הדורשת מלוא זכויותיה'. מנגד הדגיש הרצוג אלמנט אחר: 'אנו מסתייעים בהצהרת בלפור, אך לא בה נתחיל. ראשיתנו נעוצה בהבטחה שניתנה לפני יותר מ-60 יובלות על ידי ה' לאברהם אבינו. העולם יקום מחדש על יסודות תרבות, על יסודות חסד אמת ושלוש שהונחו לפני שלושת אלפים שנה. האומות לא תוכלנה להתעלם מזכותנו על ארץ ישראל'.³⁴ בשני הנאומים המרכזיים הללו אפשר היה לאתר את הפרשנויות השונות

ארתור ג'יימס בלפור, 1.11.1917
(בארכיוב לשכת העיתונות הממשלתית)

להצהרת בלפור, אשר תבטאנה באופן בולט יותר בחגיגות יובל החמישים. במקביל נערכו גם אספות של מפלגות ומסדרים של תנועות נוער לכבוד יובל הכסף. גם ציוני בריטניה ארגנו אסיפה מרשימה בלונדון, בהשתתפות כמה דמויות ידועות שם, אולם ללא נציגי הממשלה.³⁵

יום השנה השלושים, שצוין ימים מעטים לפני פרסומה של תכנית החלוקה של האו"ם, לא נחגג ביישוב. נראה כי ההידרדרות ביחסי התנועה הציונית עם בריטניה, החרפת הסכסוך עם הפלשתינים והצפייה, המהולה בחשש, להחלטת האו"ם תרמו לכך שאירוע בולט זה כלל לא נחוג. מרבית העיתונים, שייצגו את קשת הדעות הפוליטיות ביישוב, אמנם התייחסו לאירוע חשוב זה במאמרי המערכת, אולם דרך התייחסותם הבהירה מדוע האירוע לא ראוי להיחגג. כותרת מאמר של יהודה גוטהלף בדבר, 'הגיגים לא חגיגיים ליום חג', תמצתה את היחס הדומשמעני להצהרה: מחד גיסא, מסמך בעל חשיבות היסטורית שהעניק לגיטימציה בינלאומית לתביעה היהודית על ארץ ישראל; ומאידך גיסא, אכזבה מהעובדה שבריטניה לא מילאה את חובתה למימוש ההצהרה, במיוחד לאחר השואה היהודית. חלק מהמאמרים אף הביעו ביקורת עצמית על כך שהישוב היהודי לא ניצל מספיק את הצהרת בלפור כדי לממש את תביעתו למדינה עצמאית. מאמר המערכת

34 'חגיגת השני בנובמבר בירושלים', הארץ, 3.11.1942.

35 'מהאסיפה ב-2 בנובמבר בלונדון', הארץ, 4.11.1942; 'הצהרות מדיניות רבות רושם באספה הציונית בלונדון', דבר, 4.11.1942.

בהארץ סיכום: 'היום עומד העם היהודי אחרי דרך של אלפיים שנה על סף מדינה. בלעדיו הצהרת בלפור ספק אם היינו מגיעים לנקודה זו לאחר לבטים והישגים של דור שלם'.³⁶ עם הקמת המדינה נעלם יום הצהרת בלפור במידה רבה מהשיח הציבורי ולא נחגג,³⁷ ואף לא נכלל בלוח החגים הרשמי של מערכת החינוך.³⁸ מדי פעם הוזכר האירוע בעיתונות ביום השנה, אולם בזיכרון נטבע כבר משהו אחר: במלאת 35 להצהרה, נכתב במאמר מערכת בדבר, 'הדה נשמע כיום ודאי באזני רבים – רחוק, עתיק, זר'. הזיכרון של ההצהרה הועלה בידי העיתון בעיקר כדי לדרבן את עם ישראל לעשייה ולהקמת המפעל הגדול שאחד ממבשריו היה הלורד בלפור בהצהרתו.³⁹ יום השנה הארבעים עבר כמעט ללא אזכור האירוע. יום השנה למבצע סיני וציון סיום פרויקט ייבוש החולה ריכזו את תשומת הלב הציבורית. העיתונות עסקה גם בהדי הפצצה שהושלכה בכנסת לעבר שולחן הממשלה בידי תמהוני ופצעה שרים מספר כמה ימים קודם לכן.⁴⁰ למעשה, היעדר ההתייחסות ליום הצהרת בלפור הודגש דווקא על ידי העובדה שבאותם ימים ממש צוין יום השנה חמישי למותו של חיים וייצמן (אשר נפטר ב-9 בנובמבר 1952) – אדריכל ההצהרה – מבלי שהודגש הקשר בין שני האירועים. באורח אירוני, היה זה דווקא ביטאונה של מפלגת חרות שתהה במאמר המערכת שלו: 'יום שניים בנובמבר: יום מתן הצהרת בלפור. מי זוכר עוד תאריך זה? מי חוגג אותו? תאריך זה איננו אומר ולא כלום לא רק לדור הצעירים, אשר נולד לאחר מלחמת העולם הראשונה, אלא גם לדור ההוא, אשר בימו אירע המאורע, נזכר בו בלי המיית לב'. העיתון הבהיר כי 'שכחה' זו אינה מקרית, אלא היא קשורה בטבורה לבגידה הבריטית בהבטחתה.⁴¹

שלוש סיבות עיקריות גרמו לירידה בחשיבותו של היום: ראשית, הקמת המדינה ומימוש הזכות הלאומית במולדת (או לפחות חלק ממנה), ובוודאי חגיגת יום העצמאות –

36 מאמר מערכת, הארץ, 2.11.1947. לתגובות נוספות ביום השנה השלושים ראו, מאמרי מערכת, הפועל הצעיר, הבקר, המשקיף, הצפה, 2.11.1947; יצחק רונקין, 'הצהרת בלפור: נתינה וביטולה', על המשמר, 3.11.1947; אהרן כהן, 'סיומה של תקופה', שם; אסף ימבור, 'מאגנה כרטה של עם ישראל', שם; אפרים ברודא, 'בלפור מדבר', דבר, 2.11.1947; יהודה גוטהלף, 'הגיגים לא חגיגיים ליום חג', שם.

37 יום ההצהרה הראשון לאחר הקמת המדינה, בנובמבר 1948, צוין בעיתונות באורח לא בולט. ראו שורות מספר במאמר המערכת, דבר, 2.11.1948. ידיעה בולטת יותר היה אזכור יובל החמישים של פגישת הרצל עם הקיסר הגרמני בירושלים, שנערכה באורח מקרי ב-2 בנובמבר 1898. ראו, 2' בנובמבר לפני חמישים שנה', שם.

38 ראו את הרשימה ופירוט מקורות לפעילויות, חגים ומועדים בחינוך למחנכים בגן ובכיתות הנמוכות, ליקטה וערכה אסתר רבינוביץ, תל-אביב תשי"ד.

39 מאמר מערכת, דבר, 2.11.1952.

40 ראו עיתונות התקופה, 2.11.1957-30.10.1957.

41 מאמר מערכת, חרות, 3.11.1957. ראו גם דיווח נרחב על העצרת לכבוד וייצמן, הארץ ודבר, 3.11.1957. גם בעיתונים הבאים לא הייתה התייחסות להצהרה: מעריב, קול העם, למרחב, על המשמר, הצפה, הבקר.

היום שבו הסתיים המנדט והוכרז על הקמת המדינה – הפכו במידה רבה את חגיגת יום הצהרת בלפור למיותרת. יתרה מזאת, שוב לא היה צורך לציין או לחגוג את עצם מתן ההכרה לזכות זאת על ידי מעצמה זרה (שאושרה גם בידי חבר הלאומים). השגת עצמאות באמצעות שתדלנות דיפלומטית לא יכולה הייתה להיחשב פרק הרואי בנרטיב הלאומי הנבנה. במובנים רבים הצהרת בלפור עברה תהליך דומה לזה של הכרזת כורש, אשר נעלמה מהזיכרון הקולקטיבי הישראלי ולא נחגגה.⁴² שנית, מערכת היחסים הטעונה שהתפתחה בין בריטניה לתנועה הציונית בשלהי תקופת המנדט הבריטי (ובמיוחד מאז פרסום הספר הלבן של 1939) העמידה באור שלילי גם את הצהרת בלפור. ולבסוף, גם אם ההצהרה הייתה חשובה מבחינה היסטורית – אלמנט חיוני הדרוש לחגיגה מוצלחת – היא נעדרה אלמנטים מסורתיים והייתה, כפי שנראה גם בהמשך, שנויה במחלוקת מבחינה פוליטית.⁴³ עם זאת, בספרי הלימוד היא נותרה רכיב חשוב בנרטיב ההיסטורי הנלמד, משום שהייתה חלק ממערך הטיעונים שהוצגו כמענה לבעיית הלגיטימציה של הקמת המדינה בארץ ישראל.⁴⁴

ג. חגיגות היובל להצהרה

בעקבות הניצחון הגדול במלחמת ששת הימים החליטה הממשלה לציין באופן חגיגי מלאת חמישים שנה להצהרה ולחבר זאת לאירוע היסטורי נוסף – שבעים שנה לכינוס הקונגרס הציוני הראשון בבזל. לאור הירידה בחשיבותה של הצהרה בלפור בין השנים 1948-1967 נשאלת השאלה מה טעם מצאה הממשלה לחגוג את יובל הזהב להצהרה. כאן ראוי לציין כי הרצון לחגוג את האירוע עלה למעשה עוד לפני המלחמה, כאשר הממשלה תכננה להקים ועדה לתכנון החגיגות בראשות שר החוץ, אבא אבן, אולם המתיחות הביטחונית והמלחמה שמו לאל תכניות אלה.⁴⁵ נראה שהסיבה המרכזית לכך הייתה נעוצה ברצון להעניק לגיטימציה מחודשת לסדר הפוליטי הקיים ולחזק את המורל הלאומי בתקופה של חשש ביטחוני ומצב כלכלי רעוע. 'החל ב-1966', כתב תום שגב, 'נטו יותר ויותר ישראלים לאבד את האמונה בעצמם ולשקוע בכדוך; בכל מקום רווחה תחושה של פקפוק, עד ייאוש'.⁴⁶ במצב שהמדינה טרם חגגה עשרים שנה לעצמאותה, החיבור של יובל להצהרת בלפור עם שנת השבעים לקונגרס הציוני הראשון העניק למפעל הציוני עומק היסטורי, במיוחד מפני שהיסטוריה זו הייתה מזוהה בעיקר עם תולדות מפלגות הפועלים המכהנות

42 ראו בהקשר זה שביט, כורש.

43 על הצורך באלמנט זה בחג כדי ש'תפוס' ראו, חגים ומועדים בחינוך, עמ' 11-13.

44 ראו בהקשר זה, Elie Podeh, *The Arab-Israeli Conflict in Israeli-History Textbooks, 1948-*, 2000, Westport, CT 2002, pp. 89-90

45 לדיווח על כך ראו סיכום על ביקור המשלחת הבריטית לחגיגות היובל, Hadow to Brown, 9.11.1967, Dispatch No. 40, Public Record Office (hereafter: PRO), FCO 17/607

46 תום שגב, 1967: והארץ שינתה פניה, תל-אביב 2005 (להלן: שגב, 1967), עמ' 26.

בשלטון. תוצאותיה ההרואיות של המלחמה לכאורה ייתרו את הצורך לקיים את החגיגה; אולם ייתכן שדווקא בעקבות כיבוש השטחים וההעלאה המחודשת של שאלת גבולותיה של ישראל עלה שוב הצורך בקרב הציונות החילונית להעניק תוקף מחודש לזכות היהודית – עתה על כל שטחי המולדת.⁴⁷ החוגים הדתיים לא נזקקו לאישורים חיצוניים או לנימוקים משפטיים כדי לקבל אישור על זכותם על ארץ ישראל. עם זאת הם נסחפו לחגיגת היובל שממילא העניקה חיזוק נוסף לטענת הבעלות של היהודים על ארץ ישראל. נוסף על כך, יש להניח כי החגיגה קיבלה משמעות חדשה כאשר ביטאה שחרור מהמועקה ומתחושת חוסר הביטחון שליוו את החברה היהודית לפני 1967, בטרם הניצחון הגדול. הממשלה מצאה לנכון לנצל את ההזדמנות ולחגוג – במקרה, יש להדגיש – צומת של ימי זיכרון היסטוריים: יובל להצהרת בלפור, שבעים שנה לקונגרס הציוני הראשון, עשרים למדינת ישראל, 15 לפטירת וייצמן ושנת מלחמת ששת הימים. 'הפגש של תאריכים אלה', נכתב במאמר מערכת של דבר, 'יש בהם משהו סמלי, כמעט מיסטי'.⁴⁸ תום שגב מציין כי העיתונים הרבו לציין 'תאריכים עגולים': שבעים שנה למדינת היהודים של הרצל, שלושים שנה למרד הערבי, עשרים שנה להחלטת החלוקה של האו"ם, עשר שנים למבצע סיני וכמובן יובל החמישים להצהרת בלפור. 'במבט לאחור', הוא מוסיף, 'נראה שהעיסוק המרוכז כל כך, הכפייתי כמעט, בהיסטוריה, נועד אולי למלט את הישראלים מפני מה שחיים גורי תיאר כמשבר היום השני של המהפכה [הציונית]'.⁴⁹ ואולם נראה כי חגיגת יובל הצהרת בלפור סימלה דווקא יציאה מן המשבר לעידן חדש ומבטיח יותר, כפי שהתגלם בניצחון הגדול ובאופוריה שנלוותה אליו.

באחור, רק בחודש ספטמבר 1967, החלה להתארגן בחופזה תכנית האירועים בתיאום בין כמה ארגונים: משרד החוץ, הפדרציה הציונית וארגון חבר העמים הבריטי-ישראלי (British and Israeli Commonwealth Association). כתוצאה מכך היו היקפם של הטקסים והאירועים ותוכנם מצומצמים יותר ממה שתוכנן תחילה וגם המעורבות הממשלתית הייתה קטנה מהמתוכנן.⁵⁰ בסופו של דבר כללו טקסי המדינה חמישה אירועים: הראשון היה ישיבה מיוחדת של הכנסת ב-1 בנובמבר לציון צמד האירועים הנחגגים, שכללה ברכות ונאומים של כל ראשי הסיעות בבית (ראו בהרחבה להלן). האירוע השני נערך ב-2 בנובמבר ברחובות, בכיכר הזיכרון ביד חיים וייצמן. הטקס נערך במעמד נשיא המדינה זלמן שז"ר, ראש הממשלה לוי אשכול, נשיא ההסתדרות הציונית נחום גולדמן, נציגי הממשלה הבריטית וכן 3,000 מוזמנים. האירוע היה במידה רבה ביטוי הוקרה לפועלם של שני אישים – חיים וייצמן וג'יימס בלפור, שהיו מזוהים יותר מכול

47 שביד, מולדת וארץ יעודה, עמ' 215.

48 'צומת של ימי זכרון היסטוריים', דבר, 2.11.1967.

49 שגב, 1967, עמ' 155.

50 לסיכום ממצא על הטקסים ראו דיווח מפורט של השגריר הבריטי בישראל, Hadow to Brown,

פרופ' עמוס דה שליט, מנכ"ל מכון ויצמן למדע, נואם בטקס של יד חיים ויצמן ברחובות, 2.11.1967
צילום: אילן ברונר, באדיבות לשכת העיתונות הממשלתית

עם ההצהרה — דבר שבא לידי ביטוי בולט ברברי הנואמים. אף דוד בן-גוריון, מי שהיה ראש הממשלה ויושב ראש מפלגת רפ"י, שלא נכח באירוע מפאת מחלתה של אשתו, שלח איגרת ובה כתב כי 'ראוי מאורע גדול זה להיות נחגג במכון וייצמן, בו בלטו שני הכתרים של אבי ההצהרה — כתר התורה וכתר המלכות, ולא בחינם זכה אחד מגדולי המקום בישראל ובעולם להיות נשיאה של מדינת ישראל המחודשת'.⁵¹ אחרון הנואמים, לורד זיו מברונפוטון, שהיה ידידו של וייצמן, אף קשר את הזיכרון הזה בהבטחה להקים קתדרה להיסטוריה של המדע על שם בלפור במכון וייצמן. בטקס נכחו גם שני נציגים ממשפחת רוטשילד, כביטוי הוקרה לכך שההצהרה הבריטית נשלחה ללורד רוטשילד. אחד הנציגים אף קרא בנאומו למעצמות לצאת ב'הצהרת בלפור חדשה'.⁵²

האירוע השלישי נערך בערב ה-2 בנובמבר וכלל ארוחת ערב חגיגית במשכן הכנסת בירושלים בהשתתפות נציגים רשמיים של ממשלות זרות, כולל בריטניה. שני טקסים נוספים נערכו באופן סמלי בהר הצופים, ובכך יצרו קשר בין האירועים ההיסטוריים הנחגגים ובין תוצאות המלחמה שהביאה לשחרורה המלא של ירושלים בכלל ואזור

51 מעריב, 3.11.1967.

52 שם; הארץ, 3.11.1967. על רשימת המוזמנים ופרוטוקול הטקס ראו, יהושע מרקוס, 'עצרת: במלאת יובל להצהרת בלפור 15 שנה למות וייצמן', על המשמר, 3.11.1967. מי שנעדר מהטקס היה אלוף עזר וייצמן, אחיינו של חיים וייצמן, שהיה אמור לקבל חברות כבוד במכון וייצמן אולם טען כי השעה אינה כשרה לכך.

הר הצופים, שנותר נצור בשנים 1948-1967, בפרט. האחד נערך ב-2 בנובמבר, עצרת רבת משתתפים של נשות ארגון הדסה בכנייני בית החולים בהר הצופים. והשני נערך ב-5 בנובמבר: טקס הסרת הלוט מעל שלט זיכרון לפועלם של וייצמן ובלפור בכניסה לאמפיטאטרון של האוניברסיטה העברית בהר הצופים. האירוע נערך במסגרת חגיגות הפתיחה המחודשת של מבני האוניברסיטה בהר הצופים לאחר המלחמה. באופן סמלי נערך הטקס באותו מקום שבו נערך טקס הנחת פתיחת האוניברסיטה העברית ב-1 באפריל 1925 בהשתתפותם של בלפור בן ה-77 ווייצמן.⁵³

עניין רגיש במיוחד הייתה שאלת השתתפות נציגות רשמית בריטית באירועים, וזאת מכמה טעמים: ראשית, קיומם של משקעים פוליטיים מתקופת המנדט הבריטי; שנית, רגישות בריטית כלפי ההשלכות של השתתפות בריטית באירועים בישראל על יחסי בריטניה עם מדינות ערב. ואכן, מחאות רשמיות ערכיות הופנו נגד בריטניה משנודע כי נציגים בריטיים רשמיים עלולים להשתתף בטקסים בישראל. בעבר נהג נציג רשמי זוט לראשית דברים בארוחה מסורתית שנערכה בתל-אביב בידי ארגון חבר העמים הבריטי-ישראלי ב-2 בנובמבר. ואולם, לנוכח בקשת ישראל לנוכחות בריטית רשמית בדרג ראש הממשלה או שר החוץ בטקסים, והעובדה שחלקם תוכנן להיערך בירושלים, אשר איחודה לאחר המלחמה והעובדה שהיא עיר הבירה לא הוכרה בידי בריטניה (ומדינות רבות אחרות), הייתה הדילמה הבריטית קשה מבעבר. בסופן של ההתייעצויות הוחלט כי שר הדואר ייצג רשמית את בריטניה וכי יובהר שהשתתפותו בטקסים בירושלים אין פירושו הכרה במעמדה. הייתה זו פשרה אופיינית בריטית שהצליחה לנווט בהצלחה בין הרצון לא להעליב את ישראל מכאן ולא לנכר את הערבים מכאן.⁵⁴

במקביל לטקסים הרשמיים, הורתה מערכת החינוך לבתי הספר לציין את שני הנושאים הנחגגים – שבעים שנה לקונגרס הציוני הראשון וחמישים שנה להצהרת בלפור – בשיחות בשיעורי חברה והיסטוריה במהלך חודש חשוון. חומר לשיחות וכן כרזה נשלחו לבתי הספר.⁵⁵

ד. נרטיב היסטורי רב קולי

כאמור, האירוע המרכזי של חגיגות היובל היה ישיבת כנסת מיוחדת שנערכה ב-1 בנובמבר, יום לפני התאריך הלוועזי הרשמי של ההצהרה. וכך י"ז בחשוון, התאריך העברי

53 הארץ, 6.11.1067; Hadow to Moore, 14.9.1967, PRO, FCO 17/605; במהלך ביקורו בתל-אביב חנן בלפור את הרחוב הנושא את שמו. כאות תודה הוענקה לו מגילת עזרא ונחמיה – שוב עניין ההשוואה בין הצהרת כורש והצהרת בלפור. ראו, שגב, ימי הכלניות, עמ' 180.

54 Hadow to Brown, 9.11.1967, Dispatch No. 40, PRO, FCO 17/607. המשלחת הבריטית כללה ארבעים נציגים רשמיים וכן שישים נציגים מהקהילה היהודית בבריטניה.

55 משרד החינוך, חוזר המנהל הכללי כח/4, 9.11.1967, עמ' 3. לחומרים ראו, למשל, 70 שנה לקונגרס הציוני הראשון, חומר לילקוט לשעת חברה, ירושלים תשכ"ח; שבעים שנה לקונגרס הציוני הראשון 1897-1967, ירושלים תשכ"ח.

של האירוע, נדחק מפני ב' או 2 בנובמבר הלוועזי. לישיבה חגיגית זו הוזמנו נשיא המדינה, ותיקי התנועה הציונית, חברי מועצת המדינה הזמנית והכנסת הראשונה, נשיא ההסתדרות הציונית וחברי ההנהלה, משלחת רבנים ראשיים, משלחת פרלמנטרית מבריטניה, אלופי צה"ל ואישי ציבור שונים. העיתונים ידעו לספר כי בין האורחים היה גם אחד, יחיא דהאבאני, עגלונו של הרצל!⁵⁶

בצעד יוצא דופן ניתנה אפשרות לכל ראשי הסיעות – עשר במספר – לנאום בישיבה.⁵⁷ מתן האפשרות לכל ראשי הסיעות לנאום פגעה בחגיגות האירוע – כך לפחות דיווחו העיתונים – משום שהדיון היה ארוך ונמשך שלוש שעות. כתוצאה מכך חברי כנסת ואורחים רבים נטשו את הבית מיד לאחר דבריהם של יושב ראש הכנסת וראש הממשלה. אלה שנותרו, כך דווח, קראו עיתונים או נמנמו.⁵⁸ הגדיל לעשות דניאל בלוך מדבר שנוף במארגני האירוע: 'כנסת אינה כמה לסימפוזיונים היסטוריים. יש מקום להזכיר בה יובלות חשובים, אולם אפשר לעשות זאת בנאום קצר של יושב ראש הכנסת, של ראש הממשלה, או של אחד מוותיקי התנועה הציונית, שעודם חברים בכנסת. אולם הדיון, כפי שנערך, היה בלתי מכובד ונעדר כל רושם'.⁵⁹ למרבה הבושה, העובדה כי בתום הישיבה נותר בקושי מניין לא אפשרה לסיים בשירת 'התקווה' כפי שמתחייב מאופיו של האירוע. יושב ראש הכנסת, קדיש לוז, פתח את הישיבה בדברים הבאים:⁶⁰

אני פותח את ישיבת הכנסת המוקדשת לציון היובלות של שני מאורעות גדולים, מן הגדולים בתולדות ישראל בדורות האחרונים: שבעים שנה לקונגרס הציוני הראשון, חמישים שנה להצהרת בלפור. גודל מאורעות אלה נמדד בימינו באמת המידה של גודל

56 סופר דבר בכנסת, 'הכנסת ציינה 70 שנה לקונגרס הציוני הראשון ו־50 שנה להצהרת בלפור', דבר, 2.11.1967.

57 הבחירות לכנסת, שנערכו באופן מקרי ביום השנה ה־48 להצהרת בלפור (2.11.1965), הסתיימו בתוצאות הבאות: מערך (קם בעקבות איחוד מפא"י ואחדות העבודה – 45 מושבים [36.7 אחוז]; גח"ל – 26 [21.3 אחוז]; מפד"ל – 11 [8.9 אחוז]; רפ"י – 10 [7.9 אחוז]; מפ"ם – 8 [6.6 אחוז]; ליברלים עצמאיים – 5 [3.8 אחוז]; אגודת ישראל – 3 [2.3 אחוז]; רק"ח – 3 [2.3 אחוז]; קידמה ופיתוח – 2 [1.9 אחוז]; פועלי אגודת ישראל – 2 [1.8 אחוז]; שיתוף ואחווה – 2 [1.3 אחוז]; העולם הזה – 1 [1.2 אחוז]; מק"י – 1 [1.1 אחוז]. קידמה ופיתוח ושיתוף ואחווה היו מפלגות לוויין ערביות של מפא"י ולכן לא זכו למעמד עצמאי במעמד הנאומים. לנתונים ראו, http://www.idi.org.il/elections_and_parties/Pages/elections_1965.aspx

58 ראו מאמר מערכת, 'טכס שהנחיל אכזבה', הארץ, 3.11.1967. ראו גם הדיווח הביקורתי בביטאון המפלגה הקומוניסטית, 'חגיגה וכשלונה', קול העם, 3.11.1967. בעיתון של מפ"ם נכתב כי הישיבה לקתה באריכות יתר, 'בהתאם למיטב המסורת של הקונגרסים הציוניים'. ישיבה מיוחדת בכנסת ליובלות הקונגרס הראשון והצהרת בלפור, על המשמר, 2.11.1967. ראו במיוחד דניאל בלוך, 'הכנסת: אולם ריק בשבוע פתיחה חגיגי', דבר, 3.11.1967.

59 שם.

60 כל הקטע של ניתוח הנרטיבים, אלא אם כן צוין אחרת, מבוסס על הפרוטוקול של הישיבה המופיע בדבריי הכנסת, הישיבה ה־211 של הכנסת השישית, 1.11.1967, עמ' 45-59.

תקופתנו, בשבתנו בירושלים השלמה, לאחר הניצחון במלחמת ששת הימים, בעיצומו של מאבק מדיני על בטחון מדינת ישראל ושלומה.

עם סיום דבריו של לוז החל דיון בכנסת בהשתתפות נציגי הסיעות. ההחלטה לאפשר לראשי כל סיעות הכנסת לשאת דברים חשפה את מגוון הרעות הקיימות בפוליטיקה ביחס להצהרה. נעדרו מן הדיון שני נציגי המפלגות הקומוניסטיות – מק"י ורק"ח. השנייה החרימה את הישיבה כמחאה על חגיגת אירוע ציוני במוסד ממלכתי המתיימר לייצג את כל אזרחי המדינה ובכך מתעלם מהערבים. דיון זה חשף את קיומם של לא פחות משבעה נרטיבים שונים של הצהרת בלפור: של מפלגות הפועלים – המערך ומפ"ם; של מפלגות הימין, כפי שבא לידי ביטוי בעמדות של גח"ל והמרכז החופשי; של מפלגות המרכז – רפ"י והמפלגה הליברלית-עצמאית; של המפלגה הדתית-לאומית – מפד"ל; של המפלגות החרדיות – אגודת ישראל ופועלי אגודת ישראל; של השמאל הכנעני, המיוצגת על ידי מפלגת העולם הזה של אורי אבנרי; והאחרון – של שתי המפלגות הקומוניסטיות. ההבדלים בין הנרטיבים באו לידי ביטוי לא רק בנאומים בכנסת, אלא גם בעיתונות המפלגתית, ומכאן שהם שיקפו נאמנה את הקולות השונים בחברה הישראלית (היהודית והערבית) כלפי המשמעות והפרשנות של הצהרת בלפור.

סדר הנואמים שיקף את ההיררכיה השלטונית ואת גודלן של הסיעות בכנסת. שלושת הדוברים הראשונים היו אנשי מפלגת השלטון, המערך. הראשון, קדיש לוז, בתוקף תפקידו כיושב ראש הכנסת; השני, לוי אשכול, בתוקף תפקידו כראש הממשלה; ומשה ארם, בתוקף תפקידו כנציג מפלגת השלטון. לאחר מכן הופיעו לפי הסדר בהתאם לגודלה היחסי של כל סיעה בכנסת, נציגי המפלגות הבאות: גח"ל, מפד"ל, רפ"י, מפ"ם, ליברלים עצמאיים, אגודת ישראל, המרכז החופשי, פועלי אגודת ישראל, והעולם הזה – כוח חדש. אמצעי התקשורת הממלכתיים לא חשפו את הציבור לשבעת הנרטיבים שהופיעו בדיון; תחת זאת הדגישו את הנרטיב הפועלי והעניקו ביטוי כלשהו לנרטיב של הימין ושל הגוש הלאומי-דתי. עם זאת, אין בכך כדי להמעיט בחשיבות קיומם של הקולות שכנגד, שניסו לאתגר את הנרטיב הפועלי.

הנרטיב הפועלי

נרטיב זה בא לידי ביטוי בנאומיהם של ארבעה דוברים: קדיש לוז, יושב ראש הכנסת; ראש הממשלה, אשכול; ומשה ארם – שלושתם מהמערך; וכן אמה תלמי ממפ"ם. לפי נרטיב זה הצהרת בלפור העניקה לעם היהודי את הזכות לחדש את חייו הלאומיים בארצו ואת ראשית ההכרה הבינלאומית בזכות זו. נרטיב זה מדגיש כי ההצהרה הייתה שלב ראשון בלבד ביישום המטרה שנוסחה בקונגרס הראשון של ההסתדרות הציונית: 'הציונות שואפת להקים לעם ישראל בית מולדת בארץ ישראל מובטח לפי משפט הכלל'. מכאן חשיבותו של הקונגרס הציוני הראשון, 'אשר חולל שידור רוחני בקרב העם היהודי' והיווה

תשתית להקמתה של התנועה הציונית.⁶¹ הצהרת בלפור, אפוא, הייתה תולדה של מעשה בראשית והוא הכינוס של הקונגרס. אין להמעיט בחשיבותם של אלה שקדמו לו – תנועת חיבת ציון, ביל"ו, משה הס ופינסקר – אולם 'כל אלה לא היו אלא ניצוצות שטרם התלקחו לשלהבת'.⁶²

לנרטיב זה שני גיבורים מיתיים: הרצל ווייצמן. הראשון, בכתביו ובמעשיו ייסד את הקונגרס ואת הציונות המדינית בכלל, ואילו השני המשיך את פועלו המדיני של הרצל והביא את הצהרת בלפור. וכך, עם מותו של הרצל ב-1904, היה ווייצמן למחליפו ב'מלחמת הגשמת הציונות' בין השנים 1917-1947. אף כי כל דובר ייחס מידה שונה של מרכזיות לפועלו של כל מנהיג (אשכול במיוחד הדגיש את פועלו של ווייצמן), נראה כי שניהם זכו למעמד דומה. איך בכך כדי להפתיע, שהרי מרכזיותו של הרצל במפעל הציוני הייתה מקובלת על שדרות רחבות בתנועה הציונית; ואילו ווייצמן פיתח מערכת יחסים מיוחדת עם תנועת הפועלים, שידעה עליות ומורדות.⁶³ הדי היריבות המרה בין בן-גוריון לווייצמן בשנות המנדט הבריטי שככו וממילא בן-גוריון כבר לא מילא תפקידים ממלכתיים. במילים אחרות, במבט היסטורי, תנועת הפועלים יכולה הייתה 'להרשות' לעצמה לראות בווייצמן מנהיג דגול ולנכס אליה את הישגיו. עם זאת, יש יסוד סביר להניח כי הדימוי החיובי של ווייצמן היה גם פועל יוצא של השינויים שהתרחשו במפלגות הפועלים – פרישתו של בן-גוריון ממפא"י והקמת רפ"י. אין פלא, אפוא, שגם העיתון הפועלי דבר פרסם שיר הלל לפועלו של ווייצמן שכתב משה שרת, יריבו הגדול של בן-גוריון.⁶⁴ לצד הרצל ווייצמן, הנרטיב הפועלי מעלה על נס גם את פעילותם של כמה גיבורי משנה: בר בורוכוב, א"ד גורדון ונחמן סירקין, מאבות תנועת העבודה בישראל, אשר גם פעלו נגד האויבים של התנועה.

נרטיב זה מעלה על נס את הפעילות בארץ ישראל, בעיקר את העליות הראשונות ואת הפעילות ההתיישבותית אשר יצקה תכנים מעשיים למימוש ההצהרה. בכך יש, כמובן, רמיזה ברורה למקומה המרכזי של תנועת הפועלים בבניין הארץ ולצדקת מדיניותה שאימצה את הציונות המדינית של הרצל ווייצמן ואת הציונות המעשית ההתיישבותית. ווייצמן – שלא היה חבר במפלגות הפועלים – הוצג כמי שהשכיל למוזג בין הפעולה המדינית של הציונות ובין תמיכה במפעל ההיאחזות וההתיישבות, תוך 'לכריתת' ברית לבבות עם כל הכוחות היוצרים והבונים בארץ, אלה אשר העלו על נס את ערכי העבודה וההשתרשות בקרקע המולדת'.⁶⁵ במילים אחרות, נרטיב זה הינו שיר הלל לתנועת הפועלים.

61 קדיש לוי, שם, עמ' 45.

62 משה ארם, שם, עמ' 48.

63 ראו על כך, גורני, שותפות ומאבק.

64 משה שרת, 'בנאי של המדינה', דבר, 3.11.1967. היה זה פרסום חוזר של המאמר, שכן שרת נפטר ב-1965.

65 דברי אשכול, דברי הכנסת, עמ' 48.

אף כי תפיסתו הבסיסית של נרטיב זה היא חילונית, אין הוא משולל התייחסויות בעלות גוון דתי או משיחי. כך, למשל, קדיש לוז מדבר על כינוס הקונגרס כ'כיסופי גאולה ערטילאיים [ש]היו למציאות מדינית אפשרית'. הוא גם מצטט את החוקר הנודע יוסף קלויזנר, שדיבר על הקונגרס כ'מעמד המזכיר את מעמד הר סיני', ואת נורדאו, שראה בהופעת הרצל התערבות של 'יד ההשגחה העליונה'.⁶⁶ ואילו אשכול טען כי בחושו ההיסטורי הדק והרגיש 'הרגיש וייצמן כי בתולדות עמנו נשתלבו ומצטלבות גולה וגאולה וכי ממשמת ובאה בעולם התפתחות מהפכנית, שתשפיע על עמנו'.⁶⁷

נרטיב זה ידע להצביע גם על האויב של המפעל הציוני, אלה שראו את הציונות כחלום באספמיה: חסידי ההתבוללות; מחייבי ההשתלבות במאבק הסוציאליסטי בעולם תוך וויתור על הלאומיות (למשל, תנועת הבונד); אלה שהסתפקו בתביעה לשוויון אזרחי בלבד של היהודים במקומות מגוריהם; וקנאי הדת שפסלו את הציונות.⁶⁸ נרטיב זה, בעיקר מכיוונו השמאלי של מפ"ם, סירב לראות בערבי אויב. 'היציבה מכל ידידות היא האיבה, איבת ממשלות ערב', אמרה אמה תלמי והוסיפה, 'ובכל זאת, [אנו] מוכנים לכל — אנו פועלים למען שלום, שלום רשמי, שלום של כבוד, שלום של פנים אל פנים'. עבור תלמי, 'הניצחון הבא — הוא השלום'.⁶⁹

העיתונות הפועלית אף העצימה את גודלו של הרגע ההיסטורי. הצהרת בלפור הושוותה להכרזת כורש והוזכרה בנשימה אחת עם כמה אירועים היסטוריים אחרים, שבאורח פלא חגגו את שנת העשור: שלושים לתכנית פיל (Peel); עשרים לתכנית החלוקה של האו"ם; שנת העשרים להקמת מדינת ישראל. כמו כן, הודגש כי יובל החמישים להצהרת בלפור נחגג בשנת מלחמת ששת הימים ושנת ירושלים השלמה — 'זו הגדולה בשנות קורותינו של עם ישראל אשר עצם הזכרת העילה לגדלותה מחישה את זרם הדם בעורקינו'. וכך, מלחמת ששת הימים אמנם לא נתפסה במונחים של גאולה, בדומה לנרטיב הדתי-לאומי, אולם אין ספק כי תוצאותיה תרמו להעצמת האירועים הנחגגים ולראייתם כשרשרת היסטורית אחת. גם זיקת הגומלין בין האירועים שהעלו על נס את פועלם של הרצל וייצמן הוצגה כחלק ממהלך קוסמי — 'כאילו נחתמה "חתימה טבעית" בידי ההיסטוריה ובידי הגורל האישי'.⁷⁰

66 שם, עמ' 45-46.

67 שם, עמ' 48.

68 בנקודה זו נשמעו קריאות ביניים מנציגי אגודת ישראל במליאה.

69 שם, עמ' 54.

70 כותרת על עמוד שלם, 'יובל שנים להצהרת בלפור — ט"ו למות חיים וייצמן: צומת של ימי זיכרון

היסטוריים', דבר, 3.11.1967.

הנרטיב של הימין

נרטיב זה בא לידי ביטוי בעיקר בנאומיהם של שני חברי כנסת: אסתר רוזאל-נאור (גח"ל) ואליעזר שוסטק (המרכז החופשי). נרטיב דומה, אם כי שונה בכמה מובנים, הציג פנחס רוזן, נציג הליברלים העצמאיים. ככלל, הנרטיב של הימין המעיט בחשיבותה של הצהרת בלפור: אלמלא פועלו של הרצל והקמת ההסתדרות הציונית, תהתה רוזאל-נאור פעמיים בנאומה, 'מי יודע אם בכלל הייתה קמה לעולם הכרזת בלפור'.⁷¹ בין שני האירועים הנחגגים – הקונגרס הציוני הראשון והצהרת בלפור – הראשון נתפס כמשמעותי הרבה יותר, משום שהוא 'הביא את בשורת הגאולה והעלייה לעם ישראל'. אמנם נרטיב זה רואה בהצהרה 'מסמך היסטורי רב-חשיבות' אשר כולל הכרה במדינה יהודית בארץ ישראל, אולם דווקא ההיבטים השליליים – או הנעדרים – מודגשים בו: העובדה שניסוחו מעורפל; העובדה שניסוחו הראשוני קבע כי בארץ ישראל תקום 'מדינה יהודית כבית לאומי לעם היהודי',⁷² וקריעת מחצית מארץ מולדתנו – עבר הירדן המזרחי – והענקתה כמתנה ל'אחד מנסיכי המדבר' (הכוונה לאמיר עבדאללה, על פי הספר הלבן של 1922). גישה זו, המתעלמת מהצהרת בלפור או מבקשת להמעיט בחשיבותה, באה לידי ביטוי בולט בעיתונות של הימין. מאמר מערכת של היום קבע כי 'הצהרה תצטייר כמסמך בעל ערך היסטורי-גנזכי-מוזיאוני'. כותב המאמר ביקר את מדיניות המנדט הבריטי אשר התנכרה להצהרה בראשיתה ואף נעלה את שערי העלייה בזמן השואה. וכך, לנוכח 'ההגשמה האכזרית' של הספר הלבן של 1939, נאלצו ארגוני המחתרת של אצ"ל ולח"י להרים את נס המרד. לאור השתלשלות היסטורית זו ולאור העובדה שהנוער היהודי נאלץ להילחם למען הגשמת הציונות, נכתב, 'ניתן כיום להתייחס רק בנימה של נוסטלגיה להצהרת בלפור'. עם זאת, ההצהרה הייתה 'הישג מדיני והיסטורי גדול של התנועה הציונית ואפילו מן הגדולים ביותר שזכתה לה אי פעם, כשם שהיה זה ניצחונה של הציונות על מתנגדיה בעם היהודי ועל המתבוללים [...] היה זה מאורע עצום בהיסטוריה הגלותית של עמנו'.⁷³ נרטיב זה ניסה אפוא לאחוז במקל של הצהרת בלפור משני קצותיו: מצד אחד, המעטה בחשיבות המסמך, אשר שירת יותר את האינטרסים של בריטניה בארץ ישראל והיווה עדות להישג של מפלגת מפא"י; ומצד שני ראייתו כגורם שהעניק דחיפה ומרץ להגשמת הציונות.⁷⁴

גם לנרטיב זה היו שני גיבורים מיתיים: האחד, כמו בנרטיב הפועלי, הוא הרצל, שהבין את מצוקת היהודים והפך את הכיסופים למכשיר מדיני. העם היהודי חיכה דורות

71 דברי הכנסת, עמ' 50.

72 שם. אכן, הטיוטא הציונית (יולי 1917) והטיוטא הראשונה של בלפור (אוגוסט) דיברו על כך ש'ממשלת הוד מלכותו מקבלת את העקרון שעל ארץ ישראל להיכון מחדש כבית לעם היהודי'. ראו, שטיין, מסד למדינת ישראל, עמ' 392, 433, 552.

73 מאמר מערכת, היום, 2.11.1967.

74 ראו במיוחד מאמרו של יוסף שופמן, 'הצהרת בלפור: שני צדי המטבע', היום, 5.11.1967. ראו גם ה' יוסטוס, 'ה' 2 בנובמבר, מעריב, 2.11.1967; אלדר, הבית'ים.

עד שקם לו איש החזון הגדול אשר יצר גם את הכלי שיגשים את החזון. אולם הגיבור השני לא היה וייצמן, אלא זאב ז'בוטינסקי, אשר העניק לשאלת היהודים את הממד הצבאי. ז'בוטינסקי, שכונה 'הרואה הגדול', נתפס כ'אב המחולל של המרד בשלטון הזר בארץ ישראל בדורנו'.⁷⁵ בהתאם לנרטיב זה הרצל וז'בוטינסקי הם שני גיבורים המשלימים זה את זה: הראשון כתב כי אין מדינה בלא צבא, ואילו השני קבע כי בלי צבאיות לא תיתכן פעולה מדינית נרחבת. המדינה קמה במלחמת שחרור לאומי הודות לדוגמה של ז'בוטינסקי, והשחרור מעול הזרים התאפשר בזכות מסירותם הצבאית של בניה מימי ארגון ניל"ו ועד גבורת אלי כהן על הגרדום בדמשק, מגבורתם של לוחמי המחתרת של אצ"ל ולח"י ועד הניצחון של חיילי צה"ל. גיבור משני בנרטיב זה היה מקס נורדאו, הנואם המוכשר, אשר לו יושמה תכנית העלייה הגדולה שהציע, 'אין כל ספק שהמכשיר של רוב עברי בארץ הזאת היה מגיע להתגשמותו כבר לפני שנים רבות ופותר גם את מציאותה של מדינת ישראל וגם את מציאותו של העם היהודי, ויתכן מאוד שחלק גדול ממנו לא היה מגיע לשערי תהום ואברון, כפי שהגיע אליו'.⁷⁶ וייצמן זכה למקום שולי בלבד באירועים ההיסטוריים. כך, למשל, בעזרתו קם הגדוד העברי הראשון, אולם גם פעולה זו הוצגה כיוזמה של ז'בוטינסקי, כפי שנזכר מעלה. מנגד הייתה התעלמות מוחלטת מפועלו המדיני בהקשר להצהרת בלפור או להישגים מדיניים אחרים של ישראל.

גם נרטיב זה ידע להצביע על אויביו, אם כי הוא זיהה אויבים שונים מאלה של הנרטיב הפועלי. האויב הראשון היה שלטון המנדט הבריטי. משום כך התקשו תומכי נרטיב זה להתייחס באהדה להצהרת בלפור שניתנה בידי גורם שנתפס כעוין למפעל הציוני. הסכנה השנייה הייתה ההשלמה עם מה שרזיאל-נאור קראה 'הנמכת קומה, צמצום אופקים והורדת החזון'.⁷⁷ הסכנה השלישית טמונה במה שאליעזר שוסטק קרא 'ההר הגדול' – בעיית הערבים במדינת ישראל. גם כאן סיפקו הרצל וז'בוטינסקי לשוסטק את המודל הנכון: הרצל, בדגם של המוסלמי מהרומן אלטנוילנד, אשר אינו רואה ביהודי את מי שגזל את אדמתו אלא את מי שהיטיב עמו מבחינה כלכלית; ואילו ז'בוטינסקי, אשר הציע כי הערבים יכולים להישאר מיעוט במדינה היהודית שתעניק להם 'המכסימום של הזכויות שהיהודים תבעו לעצמם ולא השיגו מעולם בשום ארץ', או להגר לכל אחת ממדינות ערב, אשר יכולה לשמש להם מולדת.⁷⁸

גם נרטיב זה כלל כמה אלמנטים דתיים, גם אם אלה נוסחו בשפה כללית. שוסטק ציין בנאומו באופן מעורפל כי כדי להתמודד עם 'ההרים הגבוהים' (דהיינו הערבים), אין לנו אלא 'לשוב למקורותינו, מקורות היהדות, מקורות הציונות, ובדרך התורה שציונו לנו

75 דברי הכנסת, דברי שוסטק, עמ' 57, ורזיאל-נאור, עמ' 50.

76 רזיאל-נאור, שם, עמ' 51.

77 שם, עמ' 50.

78 שם, עמ' 57.

הראשונים נמצא את התשובות ואת הפתרונות.⁷⁹ ואילו ביטאון הימין ציטט כלשונו את תגובתו של יצחק גרינבוים, ממנהיגי יהדות פולין ושר הפנים הראשון של מדינת ישראל, אשר היה ידוע בהשקפת עולמו החילונית אולם פרסם מאמר בעילום שם תחת הכותרת 'אתחלתא דגאולה'. בהשוותו את הצהרת בלפור להכרזת כורש ולמתן הרישיון להקים את בית המקדש ולחדש את מלכות ישראל, כתב גרינבוים כי 'כמעט אלפיים שנה חיכנו לשעה הזו [...] והנה הגיעה שעת אתחלתא דגאולה. ההצהרה הבריטית קוראת לנו כשופר לתחייה, לתקומה'.⁸⁰

פנחס רוזן, איש הליברלים העצמאיים, חלק עם תומכי הנרטיב של הימין כמה אלמנטים: מתן דגש על חשיבות כינוס הקונגרס הציוני הראשון והמעטה מחשיבות הצהרת בלפור, אף שיש הכרה בה כ'תפנית בתולדות הציונות'; הדגשת דמותו של הרצל כ'גיבור האומה וכמנהיג מחונן'; ראיית נורדאו – אך גם אחד העם – כגיבורי משנה בסיפור הציוני; והתעלמות מוחלטת מדמותו של וייצמן – עניין מפתיע כשלעצמו. השוני בתפיסה של רוזן נגע לעיקרי משנתו האידיאולוגית הליברלית: הרצל נתפס כאיש הליברליות ההומנית, שהאמין בקידמה, בתיקון החברה והעולם ובהשכנת שלום.⁸¹

הנרטיב של המרכז

נרטיב זה בא לידי ביטוי בנאומו של יצחק נבון, נציג רפ"י בכנסת. הוא כלל אלמנטים מהנרטיב הפועלי ושל הימין גם יחד הן באשר לחשיבות כינוס הקונגרס הציוני הראשון והן באשר לחשיבות חזונו ומנהיגותו של הרצל. ההבדל העיקרי בין נרטיב זה לאחרים היה בזיהויו של הגיבור המיתי השני, לצדו של הרצל: בתפיסתו של נבון היה זה, באופן טבעי, דוד בן-גוריון. הצהרת בלפור והחלטת החלוקה, אמר נבון בנאומו, לא יכלו לחולל את פלא הקמת המדינה 'ולוא קדם להם הרצל בחזונו הגדול ובלהט אמונתו, ולולא קם חמישים שנה אחריו דוד בן-גוריון בעוז רוח ובהחלטה נחושה להוציא אל הפועל את מאוויי הדורות'.⁸² וכך, פרישתו של בן-גוריון ממפלגת מפא"י והקמת רפ"י הובילה גם להוצאתו מן הנרטיב הפועלי, כפי שראינו. במצב זה הייתה מפלגת רפ"י הקטנה לשומרת האחרונה על גחלת המורשת הבן-גוריונית.

הנרטיב הרתי-לאומי

נרטיב זה בא לידי ביטוי בנאומו של ישראל שלמה בן-מאיר, נציג החזית הרתית הלאומית שהייתה איחור של מפלגות המזרחי והפועל המזרחי. הוא העניק פרשנות רחבה – רחבה יותר מכל נרטיב אחר – למשמעותה של הצהרת בלפור: ההצהרה נתפסה כהכרה הראשונה

79 שם.

80 מצוטט בהיום, 2.11.1967.

81 דברי הכנסת, עמ' 54-55.

82 שם, עמ' 52.

של אומות העולם בקיום העם היהודי; כהבטחה לזכותו של העם היהודי כולו הואיל ונאמר כי הבית שיקום במדינת ישראל יהיה לא רק ליהודים הנמצאים בה אלא ליהודים בכל מקום שבו הם נמצאים; ולבסוף, הבית הלאומי נועד להיות גם הבית הריבוני.

נרטיב זה נשען במידה רבה על שני טקסטים. האחד הוא התנ"ך והשני הוא משנתו של הרב אברהם יצחק הכהן קוק (הרא"ה), הרב הראשי האשכנזי הראשון (1865-1935) ואביהם הרוחני של תנועת המזרחי ומאוחר יותר המפד"ל. הוא המשיך במידה רבה את התפיסה של הרב יצחק הלוי הרצוג, מי שהיה הרב הראשי של ארץ ישראל בתקופה המנדטורית מאז 1936 והרב הראשי האשכנזי הראשון של מדינת ישראל.⁸³ נרטיב זה לא נזקק להצהרת בלפור כ'שטר בעלות' על ארץ ישראל, משום ששטר זה קיים עוד מימי התנ"ך, כאשר אלוהים אמר לאברהם אבינו, 'לך לך מארצך וממולדתך ומבית אביך', והעניק לו שתי הבטחות: האחת, 'ואעשה אותך לגוי גדול' – דהיינו הוא ייהפך לעם; והשנייה, 'ולזרעך אתן את הארץ הזאת' – דהיינו העם הזה יקבל את הארץ הזו. במילים אחרות, לפי בן-מאיר, 'העם היהודי ידע מתחילתו שיש לו מדינה' והוא חזר אליה תמיד מכל הגלויות. לשיטתו, אמנם חוברת של משרד החוץ הבריטי, שפורסמה עם הצהרת בלפור, הודתה כי משה רבנו היה הציוני הראשון, ואילו מחלקת המדינה קבעה כי הציונות החלה עם חורבן בית המקדש, אולם לאמיתו של דבר הציונות – השאיפה לחזור למדינת ישראל – החלה באותו רגע שהקדוש ברוך הוא אמר לאברהם שהוא יהיה לעם. ואף כי עם זה עבר הרבה גלויות, החל בגלות מצרים, מעולם לא פסקו היהודים להיות עם – גם אם 'עם לבדד ישכון'. על פי הרא"ה – ממנו הרבה בן-מאיר לצטט – זיקתו של העם היהודי לארץ ישראל אינה נפסקת כאשר הוא שוהה מחוץ לאדמתו, ולכן גם אם נעדר העם מאדמתו במשך 2,000 שנה, לא איבד את זכותו עליה.⁸⁴

הניסיון להחזיר את המדינה לעמה נמשך לאורך כל ההיסטוריה בשורה של מאבקים צבאיים (כמו מרד בר-כוכבא), משיחיים (כמו שלמה מולכו) ופוליטיים (כמו דון יוסף הנשיא). עד הופעת הציונות הייתה תקופה של חובבי ציון, שהחשובים שבהם היו מנהיגי תורת ישראל ודתה – הרב צבי הירש קאלישר, הרב שמואל מוהליבר והרב יצחק יעקב ריינס – שהיו חלק מההסתדרות הציונית במסגרת סיעת המזרחי. התנועה הציונית נבדלה מתנועות קודמות בכך שקבעה תכנית ברורה – תכנית בזל – שהביאה להתארגנות העם למאבק נוסף על חזרה לארצו. השתלשלות היסטורית זו, פסק בן-מאיר, 'אפשר היה לראותה כחלק משלב הגאולה. והגאולה הולכת ומתגשמת קמעה קמעה'. הצהרת בלפור הינה אפוא רק שלב אחד נוסף בתהליך הגאולה שעדיין נמשך. וכך סיים בן-מאיר את נאומו: 'בזל, הקונגרס הראשון, הצהרת בלפור, המאבק, הקמת המדינה, מלחמת סיני

83 פרידמן, שאלת ארץ ישראל, עמ' 344.

84 דברי הכנסת, עמ' 51-52.

ומלחמת ששת הימים – כל אלה מהלכים היו בתהליך זה. נשתדל נא להבין התפתחות זו, להכיר בה ולהמשיך אותה.⁸⁵

הקונגרס הציוני הראשון והצהרת בלפור היו אפוא שני אירועים חשובים בשרשרת היסטורית שנועדה להביא את הגאולה. וכך, גם מאמר המערכת של ביטאון התנועה הדגיש כי אף על פי שלעתים נוטים לזלזל או להמעיט בערכה של הצהרת בלפור, היא נתקבלה לפני חמישים שנה, ובצדק, כ'בשורה הנכספת לראשית צמיחת גאולתנו'. ולכן, סיכם בעל המאמר, יש להעריך את ההצהרה ולתת לה את משקלה הראוי. המאמר הסתיים בציטוט מזיכרונו של וייצמן, דווקא: 'אכן בתחילה לא מצא הבן חן בעינינו. לא לילד הזה התפללנו אך ידוע ידענו, כי יוצאים אנו למסע גדול [...] פרק חדש נפתח לפנינו, מלא מכשולים חדשים, אך לא בלי רגעים גדולים'.⁸⁶

באופן מובהק, מנרטיב זה נעדרו כל הגיבורים המיתיים, במיוחד הרצל. ההתעלמות מהרצל אינה משותפת בהכרח לכל הציונות הדתית-לאומית; היו כאלה שראו בו 'בעל תשובה', או כלי למימוש לאמונה היהודית הדתית שלא היה ער למשמעות המלאה של האידאולוגיה שלו.⁸⁷ ואולם, השקפת העולם החילונית של הרצל – אשר היה זכור לשמצה בשל הצעתו להקים בית ליהודים באוגנדה! – הפכה אותו לאנטי-גיבור בקרב תומכי נרטיב זה.

הנרטיב החרדי

הנרטיב החרדי בא לידי ביטוי בנאומיהם של מנחם פרוש מאגודת ישראל וקלמן כהנא מפועלי אגודת ישראל. לנרטיב זה ולנרטיב הדתי-לאומי היה יסוד אחד משותף והוא ההישענות על התנ"ך בשאלת הזכות על ארץ ישראל. הקשר למולדת החל לא לפני חמישים שנה (הצהרת בלפור), שבעים שנה (הקונגרס הציוני הראשון) וגם לא לפני 700 שנה (עליית הרמב"ן לארץ), אמר מנחם פרוש, אלא 'מאז נתבררנו מהבורא יתברך' "לך אתננה ולזרעך אחרוך אתן את הארץ" שהוא מסמך המקורי עליו אנחנו מסתמכים כאשר אנו עומדים על זכויותינו'.⁸⁸ ואולם נרטיב זה שלל את האידאה לכוון את העם והארץ 'כגויים וכמשפחות הארצות'. העובדה שהעם היהודי אינו ככל העמים – ולראייה 'ואבדיל אתכם מן העמים להיות לי', וכן 'עם לבדד ישכון ובגויים לא יתחשב' – היא אבן יסוד בתפיסה של הנרטיב החרדי. ואולם, הקשר של העם היהודי לארץ ישראל מבוסס על

85 שם, עמ' 52.

86 מאמר מערכת, הצפה, 2.11.1967. באופן טבעי העיתון מביא בהרחבה את דברי בן-מאיר, ובקיצור את דבריהם של יושב ראש הכנסת וראש הממשלה. דברי וייצמן מתייחסים לציטטה הידועה שלו, שגם הופיעה בגיליון זה, שלאחר הידוע דבר ההחלטה הבריטית, ומתוך תחושת אכזבה מסוימת על כי הגרסה הציונית של ההצהרה נדחתה, אמר: 'לא לילד הזה התפללתי'. ראו גם תובל, בלפור בתל-אביב.

87 דב שוררין, ארץ הממשות והדמיון: מעמדה של ארץ ישראל בהגות הציונית הדתית, תל-אביב 1997, עמ' 253-254.

88 דברי הכנסת, עמ' 55.

קיום קבוע של יהודים בארצם, וכך נולדו תנועות השיבה לציון בכל הדורות, כולל עלייתו של הרמב"ן, עלייתם של תלמידי ר' ישראל בעל שם טוב, של תלמידי הגאון מווילנא ושל תלמידי החת"ם סופר, אשר הקימו את היישוב הישן, פרצו את חומות העיר העתיקה והניחו יסוד לאם המושבות. כל אלה הולידו את תנועת חיבת ציון לגאולתה של הארץ בידי הרב קאלישר ור' עזריאל הילדסהיימר. על פי נרטיב זה, אפוא, לתנועה החרדית היה משקל מרכזי ביישובה של הארץ. מנגד, הניסיון של ההסתדרות הציונית לבסס את חיי העם בארץ ישראל 'כגויים וכמשפחות הארצות' מנוגד לתפיסה של אגודת ישראל, אשר סירבה משום כך להצטרף להסתדרות. ואולם למרות ההבדלים בהשקפת העולם, מפלגות אלה היו שותפות בכל הפעולות הקונסטרוקטיביות והמדיניות, כולל המאבק להשגת הצהרת בלפור.

קלמן כהנא ראה בהצהרת בלפור נקודת מפנה יסודית וגורלית בתוך מסכת הכמיהה של העם לארצו. הסיבה לכך הייתה נעוצה בעובדה שהצהרה הביאה לביסוס מחודש של זיקת העם לארצו על יסוד התורה, שהרי במנדט, שנקבע על פי ההצהרה, נאמר כי 'הוכר הקשר ההיסטורי בין העם היהודי ובין ארץ ישראל והוכרו הנימוקים להקמתו מחדש את ביתם הלאומי בארץ הזאת'. וכך, לאחר אלפי שנים ששונאי ישראל חשבו כי נמחק קשר זה, 'הנה קם הנס. הוכר קשר העם עם ארצו'.⁸⁹ בדומה לנרטיב הדתי-לאומי, האפשרות שהצהרה הייתה 'אתחלתא דגאולה' לא נשללה על הסף. הצהרת בלפור נדמתה לענן קל בשמים שהגיע לאחר אלפיים שנות בצורת, שאולי למרות הכול יוריד מעט גשם.

תוצאותיה של מלחמת ששת הימים, בדומה להצהרת בלפור, היו שלב התעוררות נוסף בדרך להתגשמות הגאולה השלמה: 'כשם שזכינו להגיע לימים הגדולים האלה, סיים פרוש את נאומו, 'להדוף שונאינו, לחזור לגבולותינו השלמים ההיסטוריים, לשחרר המקומות הקדושים – קבר רחל – להגיע לפני ולפנים במערת המכפלה, להגיע עד לכותל המערבי, לשריד בית מקדשנו, כן יזכנו השם לקבץ נדחי ישראל, ועוד השנה נגיע שם למרומי הר המוריה בבית מקדשנו, כאשר נזכה לביאת משיח צדקנו'.⁹⁰

בעוד הנרטיב החילוני העלה על נס את דמותו של הרצל ואילו הנרטיב הדתי-לאומי פשוט התעלם ממנו, הנרטיב החרדי ביקר את הנרטיבים החילוניים שהגזימו בהדגשת התפקיד של מייסד התנועה הציונית החילונית (שמו אף לא נזכר במפורש): 'תסלחו לי אם אגיד כי במוחם של יהודים האומרים שלוש פעמים ביום "ותחזינה עינינו בשוכך לציון"', אמר מנחם פרוש. 'לא יכול היה להיוולד רעיון כזה להחליף ציון וירושלים באוגדה או בכל ארץ אחרת'.⁹¹

89 שם, עמ' 58.

90 שם, עמ' 56.

91 שם.

הנרטיב הכנעני

נרטיב השמאל הרדיקלי לא היה אחר. גרסה שלו הוצגה בידי אורי אבנרי, נציג העולם הזה – כוח חדש. הוא ייצג את התפיסה הכנענית, שקראה להקים אומה עברית שתשתלב במרחב השמי. בנרטיב זה הציונות הייתה מהפכה – אולי המהפכה העמוקה ביותר בעולם – משום השינויים הגדולים שהצליחה לחולל ובסופו של תהליך הביאה ללידתה של אומה חדשה היושבת על אדמתה, דוברת את שפתה ומקיימת את מדינתה. ואולם, הדיאלקטיקה של המהפכה היא שעם הקמתן של האומה העברית ומדינת ישראל, 'הפכה הציונות את עצמה למיותרת'. וכאן הוסיף אבנרי בסרקוזם, 'ואולי דמותה וצורתה של ישיבה חגיגית זו מוכיחות זאת יותר מכל'.⁹² חזון האומה העברית, פסק אבנרי, מחייב התייחסות שונה לערבים. למעשה, המחדל ההיסטורי של באי הקונגרס הציוני הראשון בבזל, לטענתו, היה כי כאשר חלמו על הארץ המובטחת לא ידעו שעם שני חי באותה ארץ, וכי קמה תנועה לאומית ערבית במרחב. ולכן הצהרת בלפור היא טעות גדולה של הציונות, משום שהיא סימלה את הברית שנחתמה בין הציונות ובין אימפריה זרה, במקום ללכת בדרך שנרמזה בהסכם פיצל-וייצמן ב-1919. נרטיב זה ביקש אפוא לסלול מחדש את השתלבותה של ישראל במרחב ולא להמשיך ולחיות בצל המחדל של האתמול. כאן, בפעם הראשונה נפגש חזונו של הרצל עם החזון של הנרטיב הכנעני. אך חזון השתלבותה של ישראל במרחב, אמר אבנרי בסיום נאומו, 'נראה רחוק ודמיוני. הוא משמש נושא ללעג ולקלס בפי "ריאליסטים" מדומים, קטני אמונה. אך הרי זה ממש היה גורל חזונו של הרצל עצמו בדורו. כמוהו נאמר אף אנחנו היום: "אם תרצו – אין זו אגדה"'.⁹³

הנרטיב הקומוניסטי

הגרסה השנייה של נרטיב השמאל הרדיקלי התבטאה בשתיקה כמחאה של מפלגות מק"י ורק"ח. הייתה זו שתיקתו של חבר הכנסת שמואל מיקוניס, ראש מק"י, אשר נכח אך לא נשא דברים. ואילו חברי הכנסת מאיר וילנר ותופיק טובי מטעם רק"ח, אשר התפצלה ביוני 1965 ממק"י ונשענה במידה רבה על הקול ערבי, נעדרו מהישיבה במחאה על קיום אירוע חגיגי של התנועה הציונית המדיר את האוכלוסייה הערבית. המחאה באה לידי ביטוי בביטאון מק"י, קול העם:

70 שנה לקונגרס הראשון ו-50 להצהרת בלפור הם ללא ספק תאריכים שיש לתת עליהם את הדעת, בנושאים להערכה היסטורית, לזיכרון אידיאולוגי-פוליטי, אבל לא לחגיגה ממלכתית-פרלמנטארית. לכל הדעות, מדינת ישראל קמה לא בעזרתה ובתמיכתה של האימפריה

92 שם, עמ' 59. משפט זה נכתב בפרוטוקול בסוגריים, ומכאן שייתכן שאבנרי הוסיף משפט זה שלא מן הטקסט הכתוב לפניו או שהדברים נאמרו באינטונציה אחרת.

הבריטית אלא בהתנגשות היישוב עם השלטון הבריטי; לא בשיתוף פעולה עם הקולוניאליזם הבריטי אלא על אפו וחמתו. גם הזיכרונות שנותרו לנו מימי המשטר המנדטורי הבריטי, אשר בתככי דמים זרע פירוד בין העמים היהודי והערבי כדי למשול בשניהם בעורמה ובעריצות לחילופין, לא הצדיקו לראות ביובל של הצהרת בלפור עילה לחגיגה בכנסת של מדינת ישראל. הציונות שנויה במחלוקת בתוך העם היהודי. האזרחות במדינת ישראל אינה זהה עם השתייכות לציונות, וגם האהדה של יהודים בתפוצות אינה זהה לציונות. מכאן טעם שני לפגם בחגיגות המשותפות. לכן גם נמנעה הסיעה הקומוניסטית מלנאום בכנסת.⁹⁴

הלקח של הביטאון מכישלון הישיבה היה ברור: 'אין לתת גושפנקא כלל לאומית ממלכתית למועד או אירוע שאין בו לאחד ולהלהיב את העם בכלל'.⁹⁵

ההתעלמות או ההמעטה בהתייחסות להצהרת בלפור בלטה במיוחד כאשר כמה ימים מאוחר יותר, ב-7 בנובמבר, במקריות מופלאה, חגגה המפלגה בצורה מופגנת את יובל החמישים של מהפכת אוקטובר ברית המועצות. גיליון גדול ומורחב של ביטאון המפלגה סיפר על העצרת החגיגית שנערכה באולם 'מוגרבי' ב-3 בנובמבר, יום לאחר חגיגות היובל להצהרת בלפור, כאשר במקרה זה נשא מיקוניס נאום נלהב.⁹⁶ במקביל, דוברים בולטים של המפלגה כמשה סנה וכאסתר וילנסקה פרסמו הגיגיהם על המהפכה והובאו עדויות אישיות מהאירועים.⁹⁷

ה. מסקנות

בעיני יהודים רבים נתפסת הצהרת בלפור כאחד ההישגים הגדולים של התנועה הציונית. לא היה זה מפליא אפוא שהיישוב היהודי בתקופת המנדט בחר לחגוג את יום הכרזת הצהרת בלפור. ואולם, החגיגה מעולם לא הייתה שלמה משום שגורמים פוליטיים בימין ובשמאל קראו עליה תיגר ומשום שהיחסים בין התנועה הציונית לבריטניה הידרדרו בשנות המנדט. אף על פי כן, בזמן המנדט החגיגה הייתה חיונית לביסוס הטענה היהודית כי הזיקה לארץ ישראל, המבוססת מבחינה דתית והיסטורית, הוכרה גם מבחינה משפטית

94 מאמר מערכת, קול העם, 3.11.1967.

95 שם. במאמר לא נכתב מי 'העם', אם כי במקרה זה יש להניח כי הכוונה לתושבים היהודים והערבים.
96 באופן אירוני משהו, קולנוע 'מוגרבי' ניצב בכיכר ב' בנובמבר, במפגש הרחובות אלנבי ובן-יהודה בתל-אביב. עם זאת, שמה של הכיכר נעלם מהזיכרון משום שהיא כונתה בדרך כלל על שם בית הקולנוע.

97 שם, 7.11.1967. גם ביטאונים אחרים של מפלגות הפועלים הקדישו מקום למהפכה. ראו, מארק גפן, 'היהודי אוקטובר', על המשמר, 3.11.1967; יהודה גוטהלף, 'מאזנה של המהפכה וסיכוייה: 50 שנה לאוקטובר', דבר, 3.11.1967. כמו כן, קריקטורה של דריאן מראה שני דגלים שנושאים יהודי ורוסי, כל אחד עם שלט: '50 שנה למהפכת אוקטובר' או '50 שנה להצהרת בלפור'.

ופוליטית בעת החדשה בידי בריטניה וחבר הלאומים. כמו כן החגיגה נועדה לשמש תזכורת לבריטניה – המעצמה המנדטורית שהייתה אחראית להצהרה – כי היא טרם מומשה. לאחר הקמת המדינה, בין השנים 1948-1967, יום הצהרת בלפור כמעט ולא צוין בחברה הישראלית. היעלמותו מלוח השנה של החגים לא הייתה מפתיעה, לאור העובדה שמראשיתו היה היום פתוח לפרשנויות שונות. יתרה מזאת, הקמתה של מדינת ישראל ייתרה במידה רבה את חשיבותה של חגיגה זו, שהוחלפה בחגיגות יום העצמאות ובשורה של חגי ריבונות נוספים.

החייאת הזיכרון של הצהרת בלפור בנובמבר 1967 לאחר מלחמת ששת הימים במלאת יובל שנים להכרזתה הייתה אפוא מפתיעה. ציון היום, שכלל סדרת אירועים ממלכתיים, תוכנן עוד לפני המלחמה, והיה אמור לשמש מענה לתחושות החרדה של הציבור ולחזק את הלגיטימציה של הממשלה בתקופה של אי-ודאות ואי-ביטחון. הניצחון הגדול במלחמה לכאורה ייתר את הצורך בחגיגת היובל, ואולם כיבוש השטחים וההעלאה המחודשת של שאלת גבולותיה של ישראל העלה גם את הצורך להעניק תוקף מחודש לזכות היהודית על כל שטחי המולדת.

אין עוררין על כך שהחגיגה המרכזית של היובל להצהרת בלפור במליאת הכנסת – בניגוד לכוונה המקורית של מארגניה – הפכה למפגן של חוסר אחדות ואי-הסכמה. מאמר המערכת של עיתון הארץ קבל על כך שמשום לכל הסיעות בכנסת ניתנה האפשרות לנאום, 'נהפך הטכס לחלוטין להצגת כל הגוונים וגווני שבהיסטוריוגרפיה של מדינת ישראל, ויסודות של פולמוס נדחפים לתוך ישיבה אשר נועדה להציב ציוני דרך לחישול אחדות העם, ללמד את הנוער על איזה אירועים מן העבר עליו להביט כעל תמרורים המאירים קנייני רוח המשותפים לכולנו'.⁹⁸ כתב דבר כתב כי נוצר הרושם 'כאילו מתקיים בכנסת דיון סיעתי בקריאה ראשונה על הצהרת בלפור, כשכל נואם עוסק בניתוח היסטורי של הציונות לפי השקפת תנועתו ותוך ציון חלקם של אותם אישים היקרים ללב'.⁹⁹ ואכן, נראה כי העיתונות השכילה לעמוד על מה שהתחולל בין כותלי הכנסת במהלך הדיון. ואולם בפרספקטיבה היסטורית נראה כי חשיבות האירוע הייתה בכך שסייע לחשוף את הקולות השונים בחברה ביחס לעברה באופן כללי, וביחס להצהרת בלפור באופן פרטי. מרבית הדוברים הסכימו שהמאורע הנחגג היה תמרור היסטורי מרכזי של התנועה הציונית בדרך להקמת המדינה. אולם כל גורם פוליטי העניק משקל שונה לחשיבותו של תמרור היסטורי זה, בהתאם לעמדתו האידאולוגית ולמידת מעורבותו ביצירת האירוע. וכך, המחנה הפועלי החילוני, שניכס הישג זה לזכותו, ייחס חשיבות רבה להצהרה. אולם גורמי האופוזיציה, הן בימין והן בשמאל, נטו להמעיט בערכה ואף לפוסלה כיצירה אימפריאליסטית מערבית. התנועה הקומוניסטית המפוצלת לשניים

98 מאמר מערכת, הארץ, 3.11.1967.

99 סופר דבר בכנסת, 'הכנסת ציינה 70 שנה לקונגרס הציוני הראשון ו־50 שנה להצהרת בלפור', דבר, 2.11.1967.

בחרה להביע התנגדות אם באמצעות שתיקה (מק"י) או בהחרמת הישיבה (רק"ח). המפלגות הדתיות ניסו להתאים את ההצהרה למסכת רחבה יותר של מערכת אמונות דתיות. במקרה של הזרם הדתי-לאומי ההצהרה נתפסה כשלב טבעי בתהליך הגאולה. התפיסה החרדית התקשתה 'לבלוע' את הצהרת בלפור משום התנגדותה הבסיסית להקמת המדינה ולהחשה מלאכותית של תהליך הגאולה, אך היא התאימה עצמה במקרה הזה לתפיסה הדתית-לאומית.

כל נרטיב מצא בהצהרה את גיבוריו. למעשה, מי שמזוהה יותר מכול עם ההצהרה בנרטיב הציוני הקלאסי של ספרי הלימוד להיסטוריה – וייצמן – הופיע כגיבור רק בנרטיב אחד (הפועלי); הרצל, לעומת זאת, נהנה מקונסנזוס רחב יותר כאשר 'כיכב' בשלושה נרטיבים, אולם עדיין ארבעה אחרים הדירוהו או התעלמו ממנו. בן-גוריון, ז'בוטינסקי ומנהיגים דתיים שונים הפכו לדמויות מרכזיות בנרטיבים שונים, כאשר כל נרטיב אימץ לו גם כמה גיבורי משנה. כנגד זה, בנרטיבים של השמאל הרדיקלי לא היו כלל גיבורים. במילים אחרות, מעבר לכמה עובדות היסטוריות שלא היו עליהן עוררין, כל מפלגה פוליטית התאימה לעצמה את הנרטיב ואת הגיבורים שעלו בקנה אחד עם השקפת עולמה. למעשה, הטקס הפך לזירת התגוששות בין קבוצות פוליטיות ודתיות על הגדרת הזהות הקולקטיבית. חגיגת היובל להצהרת בלפור הייתה אפוא ביטוי להנצחה רב קולית שהתקיימה במקום ובזמן אחד. בכך התאפשרה הצגת שונות בתוך מפגן של אחדות. 'שבעים פנים לתורה', אמרו חז"ל. להצהרת בלפור היו לפחות שבע פנים (=נרטיבים). אמנם בין הנרטיבים היה מידרג – שבראשו הנרטיב הפועלי שהוצג על ידי שלושה דוברים מרכזיים ובראשית הדיון – אך עצם מתן האפשרות להבעת שבעה נרטיבים הייתה ביטוי לפלורליזם אידאולוגי. מקרה זה מאשש את הטענה של יוחנן פרס ואליעזר בן-רפאל, כי 'מתוך ריבוי הפנים של ישראל אפשר להסיק שהמדינה לא יכולה הייתה להתפתח כחברה אחידה ומלוכדת, שכן מראשיתה היו בה מגמות סותרות'.¹⁰⁰ אם בחברה היהודית מודל ההנצחה היה רב קולי, הרי בחברה הישראלית, הכוללת את הקבוצה הערבית, החגיגה דמתה למודל ההנצחה הפרגמנטרי.

בספרו מהגרים, מתיישבים, ילידים, ניסה ברוך קימרלינג לבסס את טענתו כי עם כינונה של המדינה נוצרה 'הגמוניה ציונית-חילונית-ממלכתית' במובנה הגרמשיאני, שהצליחה לאכוף את עמדתה באמצעות שליטה בסוכני סוציאליזציה חיוניים כמו חינוך ותקשורת. במצב זה, לטענתו של קימרלינג, התקיימה שליטה אידאולוגית של חלק אחד מהקולקטיב במדינה על יתר חלקיו באמצעות 'אחדות אינטלקטואלית ומוסרית' מובנית.¹⁰¹ עם זאת, אפיוורת חגיגת היובל להצהרה מלמדת כי הניסיון לבסס הגמוניה זו באמצעות פולחני מדינה ועיצוב לוח השנה צלח רק במידה מוגבלת. אמנם הייתה הסכמה

100 יוחנן פרס ואליעזר בן-רפאל, קירבה ומריבה: שסעים בחברה הישראלית, תל-אביב 2006, עמ' 37.
101 ברוך קימרלינג, מהגרים, מתיישבים, ילידים, תל-אביב 2004, עמ' 142-162. תיאוריה זו מבוססת על Antonio Gramsci, *Selections from the Prison Notebooks*, New York 1959, pp. 181-187

בקרב קבוצות מוגדרות בקולקטיב היהודי על חשיבותם של אירועים מסוימים בתולדות ההיסטוריה של התנועה הציונית, אולם קבוצות אלה פירשו את האירועים הללו בהתאם לתפיסת עולמם האידאולוגית. במילים אחרות, מעבר למכנה כללי משותף נחלקו הדעות בתנועה הציונית על דמות החברה הרצויה, על הביניים בדרך אליה, על האמצעים להשגת יעדי הביניים ועל המטרה הסופית, וכן ביחס לתפיסת העבר.¹⁰²

חגיגתה המחודשת של הצהרת בלפור הייתה חרף פעמית וקצרת יומין. למעשה חגיגות היובל היו הפעם האחרונה שהצהרת בלפור צוינה באופן ממלכתי. היא נעלמה שוב מאותן סיבות שהיא נעלמה בין השנים 1948-1967. הצד הערבי/פלשתיני דווקא היה זה ש'זכר' את האירוע בשורה של הפגנות ושבתות.¹⁰³ למרות היעלמותה של הצהרת בלפור מלוח החגים היהודי, היא נשארה יסוד מרכזי בנרטיב ההיסטורי הציוני עד עצם היום הזה, כפי שאפשר להתרשם מספרי הלימוד להיסטוריה, הן במערכת החינוך הממלכתית והן בזו הממלכתית-דתית.¹⁰⁴ מכאן שהדיכוטומיה בין זיכרון לשכחה שמציגים חוקרי הזיכרון הקולקטיבי הרשמי אינה רלוונטית במקרה זה, משום שפרשת הצהרת בלפור מלמדת כי אפשר לזכור או לשכוח אירוע גם באופן חלקי. ואכן, ה'היזכרות' בהצהרה בנובמבר 2007, ביום השנה התשעים, עת החליטה הממשלה לפרסם הודעה רשמית בעניינה, אם כי ללא ציון אירועים ממלכתיים, היא עדות לכך. יהיה מעניין לבחון אם ביובל המאה להצהרת בלפור – נובמבר 2017 – מדינת ישראל תעשה מאמצים להחיותה.

102 דן הורוביץ ומשה ליסק, מצוקות באוטופיה: ישראל חברה בעומס-יתר, תל-אביב 1990, עמ' 148-142. בהקשר זה מביאים המחברים את הציטוט של עמוס עוז המובא בראשית המאמר (עמ' 142).

103 ראו על כך בהערה 3, למעלה. ההתייחסות היחידה בשנת השישים בעיתונות הייתה מאמר אקדמי של ההיסטוריון ישעיהו פרידמן שכתב אף ספר על התקופה (ראו הערה 4), 'כיצד הובנה הצהרת בלפור', הארץ, 1.11.1977. באופן משעשע, אותו מאמר באותה כותרת הופיע גם ביום השנה השבעים. ראו, שם, 2.11.1987.

104 אין הברלים משמעותיים בנרטיב של שתי מערכות החינוך. לגבי המערכת החילונית ראו, משה בר הלל ושולה ענבר, עולם לאומי, חלק א, פתח תקווה 2008, עמ' 210-216; אייל נווה ונעמי ורד, הלאומיות בישראל ובעמים: ראשית הדרך עד 1920, אבן יהודה 2009, עמ' 204-212; אליעזר דומקה, חנה אורבך וצפרייר גולדברג, הלאומיות: ראשית הדרך, ירושלים 2009, עמ' 177-180. ובמערכת הדתית: חרד אברהם, תולדות ישראל והעמים בדורות האחרונים (1860-1918), קריית גת תשס"ד, כרך א, עמ' 417-426.